

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ
І ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ
Гуманітарно-педагогічний факультет

УДК 325.54
ПОГОДЖЕНО ДОПУСКАЄТЬСЯ ДО ЗАХИСТУ
Декан гуманітарно-педагогічного факультету Завідувач кафедри міжнародних відносин і суспільних наук

Савицька І.М. Хвіст В.О.
(підпис) (ПІБ) (підпис) (ПІБ)
“ ” 2023 р. “ ” 2023 р.

МАГІСТЕРСЬКА КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
на тему ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА МІГРАЦІЯ В СУЧАСНОМУ СВІТІ:
ПРИЧИНИ ТА НАСЛІДКИ
Спеціальність 291 «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії»
(код і назва)

Освітня програма Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії
(назва)
Орієнтація освітньої програми освітньо-професійна

Гарант освітньої програми
Кандидат історичних наук, доцент кафедри міжнародних відносин і суспільних наук (науковий ступінь та вчене звання)
Кравченко Н.Б. (підпис) (ПІБ)
Керівник магістерської кваліфікаційної роботи
Кандидат історичних наук, доцент кафедри міжнародних відносин і суспільних наук (науковий ступінь та вчене звання)
Асатуров С.К. (підпис) (ПІБ)

Виконав Єрмаков Г.С.
(підпис) (ПІБ студента)
КИЇВ – 2023

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1 ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА МІГРАЦІЯ ЯК ОБ'ЄКТ ДОСЛІДЖЕННЯ	6
1.1. Поняття та сутність інтелектуальної міграції	6
1.2. Види інтелектуальної міграції	10
1.3. Причини та наслідки інтелектуальної міграції	19
Висновки до розділу 1	33
РОЗДІЛ 2 ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ВЕКТОР ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ МІГРАЦІЇ	36
2.1. Взаємозв'язок Євроінтеграції та інтелектуальної міграції	36
2.2. Інтелектуальна міграція як ресурс економічного розвитку країн ЄС	43
2.3. Актуальні вимоги до інтелектуальних мігрантів у країнах ЄС	49
Висновки до 2 розділу	60
РОЗДІЛ 3 ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА МІГРАЦІЯ У ВИМІРІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ	64
3.1. Питання взаємозв'язку інтелектуальної міграції та національної безпеки	64
3.2. Наслідки інтелектуальної міграції для національної безпеки та економіки	77
Висновки до 3 розділу	91
ВИСНОВКИ	92
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	98

ВСТУП

НУБІП України

Актуальність роботи. Територіальні переміщення і транскордонні переїзди фахівців високої кваліфікації, які заведено позначати терміном «інтелектуальна міграція», можна спостерігати на всіх етапах людської історії. В

НУБІП України

античні часи, у середньовіччі й особливо в ході розвитку сучасного ринкового господарства багато відомих майстрів, люди вільних професій, авторитетні вчені, викладачі університетів змінювали місце проживання в пошуках більшої

безпеки, заступництва монархів або їхніх наближених, кращих умов для

НУБІП України

вбудовування кар'єри і з багатьох інших причин особистого або більш загального плану. Яскравим прикладом інтелектуального мігранта є Леонардо да Вінчі, який переїхав з Італії до Франції, де завдяки підтримці короля, він

влаштувався в замок Амбуаз і зумів продовжити творчу діяльність. Однак історія

НУБІП України

міграцій висококваліфікованих фахівців часто складалася набагато драматичніше. Транскордонні переміщення далеко не завжди були абсолютно

добровільними, не завжди фахівці, які переїжджають з однієї країни в іншу, мали дійсно високий рівень професійної підготовки, не всім приїжджим вдавалося

успішно пристосуватися до нового соціального середовища. Але суспільний і

НУБІП України

політичний інтерес до залучення висококваліфікованих кадрів, незалежно від їхнього походження і місця проживання, незмінно залишається високим. Зрозуміло, що запити на профіль фахівців, вимоги до їхньої компетентності та

оплата послуг змінювалися на різних етапах.

НУБІП України

Наприклад, Петро I і його наступники залучали іноземних суднобудівників, ремісників і вчених високими грошовими виплатами, забезпечували їм привілеї для адаптації в російському суспільстві, а багато

іноземців, які приїхали за контрактами, надалі осідали в Росії і ставали її громадянами. В іншому історичному контексті і з абсолютно протилежними

НУБІП України

результатами протікали транскордонні переміщення відомого графа Сен Жермена. Переїжджаючи з однієї європейської країни в іншу, він зумів отримати фінансову підтримку кількох багатих сучасників, обіцяючи створити нове

виробництво з фарбування шкір. Однак ці обіцянки, як і попередні, щодо збільшення розмірів дорогоцінного каміння або секрету вічної молодості, залишилися невиконаними.

Необхідно зазначити, що у XVII та XIX ст. у Європі були масово затребувані офіцерські кадри, які часто по кілька разів змінювали місця служби в різних арміях європейських держав. Пізніше настільки ж затребуваними на європейському просторі виявилися інженерні та лікарські професії, набула поширення практика запрошення іноземних професорів для читання лекцій у провідних університетах. Перерахування історичних фактів можна було б

продовжувати. Але цілком очевидно, що інтелектуальна міграція як соціальний феномен, по-перше, має тривалу історію, а, по-друге, варіативна у своїх конкретних проявах: змінюються форми, траєкторії, склад потоків інтелектуальних мігрантів. Враховуючи сучасну складну ситуацію, а саме – військову агресію росії проти України, питання інтелектуальної міграції особливо актуальні.

Об'єктом роботи є сучасні світові міграційні тенденції.

Предметом роботи є причини та наслідки інтелектуальної міграції в сучасному світі.

Метою роботи є на основі аналізу навчальної та наукової літератури встановити причини та наслідки інтелектуальної міграції в сучасному світі.

Для досягнення поставленої мети в роботі поставлено такі основні завдання:

- розкрити поняття та сутність інтелектуальної міграції;
- охарактеризувати види інтелектуальної міграції;
- розкрити причини та визначити наслідки інтелектуальної міграції;
- встановити взаємозв'язок євроінтеграції та інтелектуальної міграції;
- визначити інтелектуальну міграцію як ресурс економічного розвитку

країн ЄС;

- дослідити актуальні вимоги до інтелектуальних мігрантів у країнах ЄС;

– розкрити питання взаємозв'язку інтелектуальної міграції та національної безпеки;
– встановити наслідки інтелектуальної міграції для національної безпеки та економіки.

Методи роботи. Методологічною основою дослідження стали сучасні загальні та спеціальні методи наукового пізнання, системне застосування яких забезпечило розв'язання сформульованих задач і досягнення мети роботи. Зокрема було використано діалектичний метод, методи індукції та дедукції, аналізу та синтезу, порівняльний, історичний та формально-догматичний.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, 3 розділів, які містять 8 підрозділів, висновків до розділів, загальних висновків та списку використаних джерел.

НУБІП України

НУБІП України

НУБІП України

НУБІП України

РОЗДІЛ І ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА МІГРАЦІЯ ЯК ОБ'ЄКТ ДОСЛІДЖЕННЯ

НУБІП УКРАЇНИ

1.1. Поняття та сутність інтелектуальної міграції

До початку третього тисячоліття інтелектуальна міграція значно зросла за своїми масштабами і розширила свою географію – не тільки європейські, а й країни інших континентів виступають сьогодні сторонами, що приймають і направляють інтелектуальних мігрантів. Крім того, інтелектуальна міграція дедалі частіше ставиться на регулярну основу завдяки діяльності рекрутингових агентств, регулюється за допомогою спеціальних адміністративних важелів і дедалі помітніше впливає на соціально-економічний та оборонний потенціал сучасних держав.

Загалом інтелектуальна міграція є сьогодні чинником як м'якої, так, хоча й опосередковано, – жорсткої сили у світовій політиці.

Нині поняття «інтелектуальна міграція» характеризує головним чином процеси виїзду вчених і кваліфікованих кадрів для роботи за межами своєї країни. Але єдиного змістовного визначення феномена інтелектуальної міграції в науковому дискурсі не існує. Дослідники зазвичай включають до нього транскордонні переміщення науково-технічних фахівців, іноді зараховуючи до мігрантів також творчу інтелігенцію і студентів, які здобувають освіту за кордоном. Найбільш широке трактування має на увазі під інтелектуальними мігрантами всіх осіб, які здобули професійну кваліфікацію і перебувають за кордоном понад один рік. Загалом наявні визначення досить близькі за змістом, але врахування їхніх відмінностей необхідне для повнішого розуміння багатоплановості міграційної проблематики [47, с. 43].

Згідно зі сформованими уявленнями, інтелектуальна міграція є одним із напрямів глобальних міграційних процесів. Такій характеристиці в принципі не суперечить й інший підхід, який визначає інтелектуальну міграцію як один із найважливіших типів транскордонних переміщень населення і, отже, від самого початку акцентує її значущість порівняно з іншими соціальними компонентами

міграційних потоків. При цьому демографи і соціологи часто вказують, що інтелектуальній міграції властивий циклічний розвиток, який так само нерівномірно відбивається на суспільному і політичному осмисленні міграційного феномена. Подібні твердження видаються цілком слушними, оскільки масові транскордонні переміщення осіб, які володіли високою професійною кваліфікацією, спостерігалися, наприклад, під час європейських релігійних воєн, а також пізніше, вже у ХХ ст., у період економічної кризи і настання фашистської диктатури багато європейських учених, як, утім, і пересічні громадяни, залишали свої країни і прагнули влаштуватися за кордоном.

Ним драматичним етапам європейської історії присвячено велику кількість досліджень і навіть сюжетів художніх творів, але причини, механізми і наслідки інтелектуальної міграції постбіполярного періоду вивчені набагато меншою мірою [51, с. 10].

Проте фахівці вказують на низку типових рис, якими вирізняються сучасні транскордонні переміщення висококваліфікованих кадрів, і які проявляються незалежно від розширювального або обмеженого визначення їхнього складу [8, с. 38].

Важливою для розуміння феномена інтелектуальної міграції є, зокрема, констатація, що постбіполярний «міграційний вибух» у середовищі професіоналів високого рівня вирізняється не лише своїми масштабами, а й зміненними причинами, а також своєрідними формами прояву. Вважається, що якщо у минулому головними факторами, що визначали прагнення вчених переїхати в іншу країну були мотиви, пов'язані з творчими можливостями, то сьогодні обставини суспільного середовища починають переважати порівняно з обставинами всередині наукової спільноти як особливого сегмента соціуму.

Ще одним значущим підсумком вивчення інтелектуальних міграцій є поворот досліджень від розгляду приватних питань, що відображають вплив мігрантів на країну, яка приймає або втрачає (відправляє) висококваліфіковані кадри, до більш універсальної перспективи, спроб оцінити вплив переміщень на глобальний розвиток. При цьому вказуються багато важливих аспектів

посилення диференціації світового співтовариства через концентрацію фахівців у зонах економічного зростання [35, с. 59].

І, нарешті, науковці розглядають професійні та етнічні моменти, що формують нову картину постіндустріального суспільства, коли вищі й почасти середні ланки господарських систем стають дедалі мультикультурнішими за своїм складом. Однак внутрішні характеристики формування мультикультурної управлінської еліти залишаються ще на периферії дослідницького інтересу, а центральне місце в різних профільних розробках приділяється розв'язанню проблем інтернаціоналізації ринку масових професій, а не інтернаціоналізації корпусу висококваліфікованих кадрів [15, с. 34].

Починаючи із середини ХХ ст. інтелектуальна міграція привертає дедалі більшу увагу дослідників. Результати наукових розробок сформували значний спектр знань про специфіку транскордонних переїздів, чисельність і склад мігрантів, умови їхньої адаптації в новому середовищі, правові механізми регулювання відтоку і припливу кваліфікованих кадрів у різних країнах, низку інших профільних питань.

При цьому основний настрій дискурсу спочатку задавали автори, які були економістами і соціологами, особливо значний внесок був внесений фахівцями-демографами. Світополітичні аспекти інтелектуальної міграції цілеспрямовано почали вивчатися в 90-ті роки ХХ ст. у зв'язку з тезою про сек'юритизацію її глобальних і регіональних наслідків, а також осмисленням причин технологічного ривка, що дав змогу США посісти провідні позиції на міжнародній арені [34, с. 37].

Концептуалізація інтелектуальної міграції складається як парина емпіричного й теоретичного знання, хоча ще й не відокремилася повною мірою від базових положень загальної міграціології. Загалом же сучасним фахівцям вдалося перейти від монодисциплінарного вивчення інтелектуальних міграцій з позицій економічних, юридичних чи соціологічних уявлень до аналізу політичних аспектів транскордонних переміщень висококваліфікованих кадрів.

Саме завдяки поширенню політологічних досліджень вивчення інтелектуальної міграції поступово набуває мультидисциплінарного характеру.

Проте, аж до теперішнього часу відчувається дефіцит саме політологічних розробок проблематики у сфері інтелектуальної міграції, тобто матеріалів, які не просто фіксують реальні процеси, а й формулюють рекомендації у сфері прийняття державних рішень щодо ефективної протидії викликам, що виникають.

Загалом же феномен інтелектуальної міграції різноманітний. Він розглядається як вітчизняними, так і зарубіжними фахівцями з позицій економіки, соціології, демографії, геополітики, політології. Однак ці базові в дисциплінарному плані моменти орієнтують на розуміння феномена інтелектуальної міграції більшою мірою як на джерело нових викликів і ризиків і меншою мірою як царину сучасного міжнародного співробітництва, перспективи якого активно розширюються [64, с. 14].

Видається, що феномен інтелектуальної міграції необхідно аналізувати на основі поєднання підходів, які визначають його як «витік умів» і протилежних уявлень, що визначають явище як «обмін або циркуляцію умів».

Міграція – один із процесів сучасного світу, що найбільш інтенсивно розвивається. Розрізняють міграцію всередині однієї країни і міжнародну міграцію, яка передбачає переміщення з однієї країни в іншу. Внутрішня міграція пов'язана, зокрема, з переселенням із сільської місцевості в місто. До 2030 р., наприклад, очікується подвоєння чисельності городян порівняно з початком XXI ст. Причому 4 млрд осіб, як передбачається, житимуть у містах країн, що розвиваються. Це поліпшить їхні шанси на медичне обслуговування, доступ до чистої питної води, здобуття освіти. Однак одночасно урбанізація веде до підвищення небезпеки епідемій (особливо в країнах, що розвиваються); терористичних актів, техногенних катастроф зі значними людськими жертвами.

Дедалі більше стає міст із числом жителів понад 10 млн, що також створює низку проблем – екологічних, муніципального управління тощо.

Інтелектуальна міграція, що передбачає переміщення висококваліфікованих фахівців, насамперед у галузі науки та вищої освіти, може бути як внутрішньою, так і зовнішньою. Внутрішня інтелектуальна міграція пов'язана з тим, що основні наукові та освітні центри стягують до себе провідних фахівців. Зазвичай такі центри розосереджені по країні, тобто знаходяться поза межами столиць і найбільших міст (наприклад, Силіконова долина в США) [53, с. 342].

Міжнародна інтелектуальна міграція передбачає переїзд з однієї держави в іншу. Міжнародні міграційні процеси спостерігалися протягом усього історичного періоду. Відмінності в умовах життя населення різних країн, конфлікти, брак ресурсів породжували міграційні потоки. Однак їхні піки завжди припадали на певні моменти політичного розвитку світу. Війни, конфлікти завжди супроводжувалися великими переміщеннями людей.

1.2. Види інтелектуальної міграції

У XIX–XX ст.ст. внаслідок формування національних держав утвердились принципи громадянства і особистої свободи, визначились кордони країн і, як результат, виокремились три основні компоненти міграції: країна походження, країна призначення та сам мігрант, а також з'явилися широкоживані зараз поняття «еміграція» та «імміграція».

Еміграцією в науковій літературі часто називають: 1) переселення (добровільне чи вимушене) в іншу країну на постійне або тимчасове (на тривалий термін) проживання, яке має економічні, політичні, релігійні причини; 2) місце або час перебування за межами батьківщини після такого переселення; 3) сукупність емігрантів, що проживають у певній країні.

Імміграція – це в'їзд (вселення) громадян однієї держави в іншу на постійне чи тимчасове (як правило, тривале) проживання.

Варто також розглянути дещо ширше визначення еміграції як насамперед соціального процесу. Еміграція – це перетин адміністративного кордону,

добровільний або примусовий виїзд осіб чи груп осіб з місця (країни) проживання на законних або незаконних підставах на певний період або назавжди, що передбачає подальшу імміграцію, тобто перетин адміністративного кордону, добровільний або примусовий в'їзд осіб чи груп осіб на місце (чи в країну) призначення (або нове місце проживання) на законних або незаконних підставах, на певний період або назавжди. Відповідно, емігрант – це особа, яка здійснює еміграцію, а іммігрант – особа, яка здійснює імміграцію [46, с. 310].

У процесі міграції завжди є точка, коли емігрант стає іммігрантом, а еміграція – імміграцією, і цією точкою є перетин адміністративного кордону.

Далі розглянемо, як дослідники класифікують міграцію та які її різновиди виокремлюють. Довідкова література найчастіше називає такі види міграції, як зовнішня (міжконтинентальна та континентальна) і внутрішня, організована та неорганізована, добровільна та примусова (або міграція працівників і спеціалістів та міграція біженців), зворотна та незворотна, або у ширшому розумінні маятникова (до одного місяця), сезонна (від місяця до року), довготермінова (понад рік) та постійна (не передбачає повернення на батьківщину). Такий набір термінів зустрічається і в іншому трактуванні.

Епізодичні міграції – це ділові, рекреаційні та інші поїздки, що відбуваються не тільки нерегулярно в часі, але й не обов'язково в одних і тих же напрямках [22, с. 195].

Маятникові міграції – це щоденні або щотижневі поїздки від місць проживання до місць роботи (і назад), що розміщені в різних населених пунктах. Сезонні міграції – це переміщення переважно працездатного населення до місця тимчасової роботи і проживання на певний термін зі збереженням можливості повернення в місця постійного проживання.

Незворотний вид (або переселення) – міграція, що передбачає зміну постійного місця проживання.

А. Адеподжу розділяє міграції за тривалістю так: короткотермінові (менше двох років), середньотермінові (від двох до десяти років), довготермінові (більше десяти років) та постійні (понад двадцять років).

А. Ічдуйгу наводить таку класифікацію міжнародної міграції: 1) постійні переселенці, 2) тимчасові робітники/контрактники, 3) тимчасові працівники/професіонали, 4) нелегальні працівники, 5) особи, що шукають притулку, 6) біженці та 7) транзитні мігранти.

С. Колінсон виокремлює чотири види міжнародних міграцій: 1) міграції економічні добровільні (трудові мігранти); 2) міграції політичні добровільні (наприклад, міграція євреїв до Ізраїлю); 3) міграції політичні вимушені (потoki «класичних» біженців); 4) міграції економічні вимушені (біженці з місць екологічних та інших видів катастроф).

Згідно з класифікацією міжнародної міграції ООН, визначається п'ять її основних різновидів: 1) іноземці, що приїжджають у країну для навчання, 2) мігранти, що приїжджають на роботу, 3) мігранти, що приїжджають для об'єднання або створення нових сімей, 4) мігранти, що приїжджають для постійного поселення, 5) іноземці, яких допускають у країну з гуманітарних міркувань (біженці, особи, що шукають притулку тощо).

Варто навести ще дві класифікації міжнародних мігрантів, серед яких перша називає: 1) легальних переселенців на постійне проживання; 2) зареєстрованих трудових мігрантів: а) тимчасових некваліфікованих або низькокваліфікованих робітників та б) тимчасових висококваліфікованих працівників; 3) мігрантів/інвесторів з високорозвинених країн; 4) нелегальних мігрантів; 5) осіб, що шукають притулку; 6) осіб зі статусом біженців; 7) біженців de facto (осіб, які одержали тимчасовий притулок); 8) екологічних мігрантів. Друга включає у перелік: 1) тимчасових мігрантів/робітників; 2) висококваліфікованих та ділових мігрантів; 3) нелегальних мігрантів; 4) біженців; 5) осіб, що шукають притулку; 6) вимушених мігрантів; 7) членів сімей мігрантів; 8) реемігрантів (осіб, що повертаються на батьківщину).

I. Царенко називає чотири категорії іммігрантів з точки зору правового статусу: 1) переселенці, що стали громадянами країни імміграції; 2) іноземці з постійним дозволом на проживання; 3) тимчасові мігранти, що мають візу і дозвіл на роботу; 4) нелегальні іммігранти.

Етнопсихологи виокремлюють лише три категорії мігрантів: 1) переселенці – назавжди залишають батьківщину, 2) візитери – довгий час живуть в чужій країні (дипломати, студенти, бізнесмени), 3) туристи [52, с. 129].

Більшість з наведених класифікацій відображає лише певний аспект міграції (причини, тривалість, правовий статус мігрантів тощо) або застосовує різні критерії для однієї класифікації. Тому вважаємо за доцільне запропонувати зведену схему класифікації міграцій, здійснену за певними критеріями. Вона відповідає полісемантичному характеру міграції як соціального феномена і дозволяє здійснити перехід від теоретичного підґрунтя до реалізації його положень у конкретно-соціологічних дослідженнях шляхом відповідної операціоналізації запропонованих понять.

За правовим статусом міграції поділяють на легальні, нелегальні та напівлегальні. Легальні міграції – це перетин міжнародних кордонів на законних підставах, тобто за наявності в'їзної візи на певний термін або, при перебуванні в іншій країні, продовження терміну її дії. Більшість дослідників за цим критерієм називають тільки два види міграції – легальну і нелегальну та відносять до другої як нелегальний в'їзд, так і легальний в'їзд, але нелегальне перебування після закінчення терміну дії візи [65, с. 191].

Мігрантів варто поділити на дві категорії: нелегальними мігрантами є люди, що в'їжджають та залишаються у країні, не маючи офіційного дозволу країни в'їзду; а напівлегальні мігранти – це люди, що в'їжджають до якоїсь країни на законних підставах, за візою, але з різних обставин відмовляються покинути цю країну і залишаються в ній після завершення терміну, обумовленого в'їзною візою, або прибувають до якоїсь країни легально, а згодом влаштовуються на роботу, маючи при цьому туристичну візу [4, с. 12].

Таким чином, класифікацію міграцій можна узагальнити наступним чином:

1. За способом реалізації міграції: стихійна (вільна міграція однієї людини або цілої сім'ї в якесь обране ними місце), організована (колективна міграція, санкціонована вищим державним або приватним органом) та ланцюгова (міграція, організована родинами або знайомими, що вже виїхали за кордон і сформували неформальні соціальні мережі для полегшення виїзду своїм громадянам, надання їм інформації, фінансової допомоги та допомоги у пошуках житла і роботи на новому місці).

2. За кількістю осіб: групова, тобто міграція груп людей, що походять з однієї місцевості (села чи міста) і спрямовуються в певне місце, сімейна – або переміщення на певний період чи назавжди за межі адміністративної одиниці цілих сімей (її ще називають демографічною, оскільки вона впливає на демографічну ситуацію у країнах еміграції та імміграції) та міграція осібна – індивідуальна міграція неодружених людей або людей, які тимчасово розлучаються зі своїми сім'ями і мають намір рано чи пізно повернутися на батьківщину.

3. За критерієм повторюваності: одинична міграція – на певний період або назавжди, повторювана – тривалі поїздки в одне і те ж або в різні місця, які повторюються з певною періодичністю, а також міграція епізодична – відраджень або такого ж характеру поїздки, які не є регулярними і відбуваються переважно в різних напрямках.

4. За критерієм відстані: внутрішня – перетин адміністративно-територіальних кордонів у межах однієї держави та міжнародна – перетин адміністративно-територіальних міждержавних кордонів або зміна країни місця проживання. Міжнародну міграцію умовно поділяють на міжконтинентальну та континентальну. До цих видів варто додати також регіональну, оскільки за розмірами континенти не завжди співмірні, а регіон (сукупність близько розташованих країн) – значно вужче поняття. Крім того, континентальні міграції найчастіше відбуваються саме в межах одного регіону.

5. Згідно з критерієм тривалості міграцію найчастіше поділяють на постійну і тимчасову. Постійна міграція – це ситуація, коли мігранти залишаються на новому місці назавжди, тобто змінюють постійне місце проживання, а тимчасова – коли мігранти виїжджають на певний період і мають на меті повернутись.

Г. Тапінос вважає критерієм тимчасовості міграції те, що члени одного і того ж сімейного об'єднання живуть у різних місцях. Тимчасова міграція поділяється на довготривалу, короткотривалу (більше одного року та від 3 місяців до року згідно з визначенням ООН), сезонну (міграція переважно до

місця праці і проживання, що зазвичай триває кілька місяців, за яким

відбувається повернення до місця постійного проживання) та маятникову, що

означає перетин кордону на день або на тиждень, у більшості випадків для роботи. До цих чотирьох видів тимчасової міграції варто додати ще один –

міграцію транзитну. Такою називають міграцію людей, які перетинають кордони

однієї або кількох країн, залишаючись на їх території певний час, і мають на меті

згодом мігрувати у країну кінцевого призначення.

6. Відповідно до того, наскільки міграція є добровільною, можна виокремити такі її різновиди: добровільна – коли рішення про міграцію приймає

сам мігрант, примусова – виселення або вигнання, тобто ситуація, коли мігрант

позбавлений права вибору, а до переміщення його примушує вища влада.

Доцільно також виділити в окремий вид міграцію вимушену, тобто зміну місця проживання на певний час або назавжди всупереч бажанням людей, до якої

спонукають стихійні лиха, війни, голод, переслідування тощо. У таких випадках

у мігранта все ж залишається право мінімального вибору, наприклад, вибору

часу чи напрямку міграції. Вимушених мігрантів часто називають біженцями,

проте біженцем стає не кожен вимушений мігрант після приїзду до країни переселення [33, с. 238].

Можна назвати три типи вимушених мігрантів: особи, що шукають

притулку – претенденти на отримання статусу біженця, тобто громадяни інших

держав або осіб без громадянства, які, будучи вимушеними переселитися з

місця свого постійного проживання, подали прохання про отримання статусу

біженця в країні імміграції, але ще не отримали його; особи, що мають тимчасовий статус біженця – громадяни інших держав або особи без громадянства, яким державні органи країни імміграції надали тимчасовий захист і права на певний період, ідентичні правам біженців, та власне біженці – громадяни інших держав або особи без громадянства, які змушені були емігрувати з причин, досить вагомих для державних органів країни в'їзду, аби надали їм необхідний захист і право проживання і працевлаштування на необмежений термін, що й передбачає статус біженця.

7. Очевидно, найбільш обширною складовою класифікації міграції є класифікація за критерієм причин/цілей. Тут виокремлюють дев'ять видів міграції. Міграція членів сімей – це міграція, що має на меті реалізацію права на возз'єднання сім'ї, тобто возз'єднання з особами, які вже мігрували раніше (це право, однак, не є визнаним усіма країнами імміграції) або для створення нової сім'ї. Репатріація (або рееміграція) як добровільне повернення на постійне проживання на батьківщину з етнічних, економічних, соціальних причин, причин особистого характеру чи інших причин після тривалого проживання в іншій країні (або адміністративно-територіальній одиниці цієї ж країни). Сюди ж належить репатріація раніше депортованих. Релігійною міграцією називають міграцію, що не має постійного характеру і пов'язана з відповіданням релігійного культу (наприклад, прощі та паломництво мусульманського населення до Мекки). До етнічних міграцій належать переселення з етнічних мотивів заради поліпшення умов проживання чи збереження життя за умов фізичної («етнічні чистки») чи етнокультурної загрози.

Екологічною міграцією називають переселення з районів екологічних катастроф і стихійного лиха внаслідок суттєвого погіршення умов проживання. Осіб, які здійснюють екологічну міграцію, ще називають «екологічними біженцями». Туристична міграція – це туристичні поїздки, які, як правило, не мають постійного характеру та відбуваються у різних напрямках. Освітньою міграцією назвемо переважно тимчасове переселення, що триває від кількох

місяців до кількох років та має на меті навчання за межами адміністративно-територіальної одиниці постійного проживання [45, с. 1076].

Політичну міграцію можна поділити на два види:

1) міграція, що настає внаслідок змін політичних режимів (це одиничні або масові переміщення населення, яке підтримує політичну опозицію та, відчувачи загрозу своєму існуванню, змінює місце/країну постійного проживання); таких людей ще називають політичними біженцями; до цього виду міграцій варто віднести переселення внаслідок зміни державних кордонів;

2) це міграція дипломатичного корпусу та військових або тривалі відрядження (приблизно 3-4 роки залежно від місця призначення) військовослужбовців, дипломатів, адміністративно-обслуговуючого персоналу дипломатичних установ та їх сімей [38, с. 45].

Найбільш розгалуженою структурою цього сегменту означень володіє економічна міграція. Відповідно до обраних критеріїв, у ній можна виокремити кілька блоків, врахування яких у польових дослідженнях досить вмотивоване, оскільки охоплює різні аспекти цього явища, насамперед у посткомуністичних суспільствах. Серед цих блоків варто назвати такі. Економічною міграцією є перетин внутрішньодержавних та міжнародних кордонів у пошуках роботи, з метою придбання чи продажу товарів, інвестування та інших видів діяльності, що мають економічні цілі чи мотиви. Так звані економічні біженці – це люди, що виїжджають з місця постійного проживання через незадовільні економічні умови (масове безробіття, непомірно високий рівень цін, не виплата зарплатні тощо) за браком інших мотивів (стихійних лих, екологічних катастроф, війн).

Інший різновид економічної міграції – трудову можна виділити за субкритерієм цілей. Трудова міграція – це міграція осіб, що внаслідок погіршення економічної ситуації переїжджають на певний час для того, щоб найнятись на роботу та висилати гроші сім'ї або робити заощадження для матеріального забезпечення свого існування після повернення додому.

Трапляються класифікації, де до трудової міграції зараховують будь-яку міграцію задля роботи у країні імміграції та міграцію з метою навчання.

Зустрічається також трактування трудової міграції як міграції з метою суто легального найму. Трудову міграцію можна поділити на міграцію з метою працевлаштування за спеціальністю, одержаною раніше, та за спеціальністю, якої не відповідає. Іншим критерієм класифікації трудової міграції є професійно-кваліфікаційний рівень мігрантів. У більшості випадків трудові мігранти – це некваліфіковані або низькокваліфіковані працівники, оскільки саме на таку працю існує найбільший попит у країнах імміграції.

Другий вид – міграція висококваліфікованих кадрів – це: 1) міграція, пов'язана з незадоволенням фахівців рівнем матеріально-технічного та інформаційного забезпечення їх професійної діяльності (при цьому переважно відбувається зміна місця роботи, але не спеціальності, бо мігрантів приваблює не сама можливість отримати роботу, а дістати кращі умови для праці та більшу заробітну плату); 2) міграція працівників транснаціональних корпорацій (ТНК) та мультинаціональних корпорацій міжнародних організацій, які через специфіку цих утворень змушені час від часу змінювати місце роботи (але тільки географічне місце). Третій вид трудової міграції – інтелектуальна – це міграція вчених, викладачів університетів, співробітників науково-дослідних інститутів, що працюють переважно за спеціальністю на основі короткотермінових чи довготермінових контрактів в країнах імміграції, де отримують кращі умови праці і вищу зарплатню, ніж удома. За мотивацією інтелектуальна міграція схожа на попередній вид трудової міграції. Ще одним різновидом трудової міграції є міграція бізнесменів/інвесторів, що вкладають гроші у вже існуючі або створюють нові підприємства у місцях (країнах), які не є місцем їх постійного проживання [50, с. 481].

Отже, всупереч поширеним твердженням, що різні види міграції змішуються і саме тому не можуть бути чітко класифікованими, завдяки запровадженню низки критеріїв видається можливим віднести її вид до певної категорії. Звісно, з розвитком міграційних процесів з'являються її нові види і, відповідно, класифікацію потрібно доповнювати та удосконалювати. Важливим при цьому є визначення як самої міграції, так і відповідних її видів та їх

розмежування з наступним введенням цієї інтерпретації понять до методологічної частини програми конкретно-соціологічних досліджень.

1.3. Причини та наслідки інтелектуальної міграції

З проблемою комплексного визначення інтелектуальної міграції як особливого міжнародного явища тісно пов'язане осмислення її причин. Нині переважає підхід, який вказує, що інтелектуальна міграція зумовлена тими самими чинниками, що й міграція некваліфікованої робочої сили. Головну роль серед них відіграють відмінності економічного і соціального розвитку країн та якості життя працюючого населення. Поряд з економічною мотивацією не останньою чергою враховуються і чинники політичної стабільності, існування надійних гарантій дотримання прав особистості, причому вони привертають порівняно більшу увагу кваліфікованих фахівців, ніж звичайних трудових мігрантів [26, с. 81].

Водночас необхідно зазначити, що напрямки потоку фахівців опосередковані не тільки цілком очевидними матеріальними, а й іншими об'єктивними причинами.

Масові переміщення висококваліфікованої робочої сили відбуваються під впливом динамічного розвитку новітніх інформаційних технологій, що дають змогу ефективно поєднувати інтелектуальну працю з іншими факторами суспільного виробництва, а отже, домагатися високих конкурентних переваг у створенні передових товарів для світового ринку. Іншими словами, точки економічного зростання, які формуються в різних регіонах світу, причому не тільки на державному, а й внутрішньодержавному рівнях, мають особливу привабливість для учасників, що беруть участь у їх створенні, соціальних груп та індивідів. Ця специфіка, відбиваючись у людській свідомості як позитивні очікування творчої праці, може навіть переважувати більш прагматичні

міркування. Тому, якщо ще недавно головні потоки інтелектуальних мігрантів спрямовувалися в столиці розвинених індустріальних країн, то сьогодні можна спостерігати значне розосередження міграційних потоків між провідними та регіональними університетськими центрами, а також передовими виробничими кластерами по всьому світу.

Що стосується характеристики наслідків інтелектуальної міграції, то в рамках наявних підходів спеціально підкреслюються відмінності зарубіжних переміщень фахівців від переміщень некваліфікованих робітників.

Транскордонні переміщення некваліфікованих робітників зазвичай досить сприятливі для країн-донорів, що направляють мігрантів країн-донорів. Вони дають змогу зменшити безробіття, соціальні витрати, збільшують валютні ресурси за рахунок грошових переказів громадян, які працюють за кордоном.

Але в середньостроковій перспективі миттєві переваги зазвичай обертаються несприятливими наслідками. При еміграції висококваліфікованих фахівців і вчених країна-донор програє економічну конкуренцію, починає відставати порівняно з іншими учасниками міжнародного поділу праці. Держава втрачає витрати, пов'язані з підготовкою своєї професійної та інтелектуальної еліти, без творчого потенціалу якої неможливий сучасний суспільний розвиток. Часто

такий програш обертається набуттям додаткових переваг конкурентами країни, що направляє мігрантів, причому чинники «м'якої» і «жорсткої» сили особливо тісно переплітаються, якщо йдеться про сусідні держави. Таким чином,

інтелектуальна міграція розвивається у різноманітних локальних формах, але її наслідки мають універсальний характер, посилюючи співробітництво і конкуренцію членів світового співтовариства з усіма властивими їм протиріччями міжнародної взаємодії [63, с. 162].

Кінець XX – початок XXI ст. не ознаменувалися «кінцем історії», тобто спокійним і безконфліктним розвитком подій, як припускав Ф. Фукуяма.

Навпаки, наприкінці XX ст. стався сплеск конфліктів, що дає навіть привід С. Гантінгтону заговорити про конфлікт цивілізацій. Оцінка такого варіанта подій зазнала критики з боку більшості дослідників, проте сам факт конфліктів і

проблеми, які породжуються у зв'язку з ними, змусила шукати відповіді на багато запитань, зокрема, пов'язаних із біженцями [61, с. 87].

У конфліктах 1990-х рр. зі значними потоками біженців зіштовхнулися різні держави, в тому числі Європа, коли колишня Югославію покинуло близько 3 млн осіб. Більшість із них опинилася в країнах Європейського Союзу, сюди ж кинулося багато хто з інших конфліктних зон. Взагалі, треба зауважити, Європа не знала такого потоку біженців з часів Другої світової війни. Однак не тільки відносно благополучний Європейський Союз, що володіє значними ресурсами,

був змушений вирішувати проблему біженців. Наприклад, унаслідок етнічного конфлікту в Руанді в 1994 р. близько 2 млн біженців опинилися на території сусідніх держав, насамперед Заїру і Танзанії.

У таких ситуаціях виникає безліч соціальних і гуманітарних проблем: людей необхідно годувати, забезпечити житлом, роботою, медичним обслуговуванням, дітей – освітою тощо.

За оцінками Інституту світових ресурсів (World Resources Institute, WRI), наприкінці 1990-х років за межами своїх країн було близько 140 млн осіб (зокрема нелегальні іммігранти та біженці). Управління Верховного комісара ООН у справах біженців наводить цифри, згідно з якими наприкінці XX ст.

зросла кількість біженців. За цими даними їх було в 1995 р. 27,4 млн осіб, хоча в 1999 р. цей показник знизився до 21,5 млн.

Конфлікти XXI ст. в цьому плані мало що змінили. Так, унаслідок подій на Півночі Африки, передусім у Тунісі, а потім у Лівії, на початку 2010-х рр. тисячі біженців опинилися на італійському острові Лампедуза. Велике скупчення народу призвело до заворушень на острові, а також до того, що Італія змушена була звернутися по допомогу до інших членів Європейського Союзу.

Крім конфліктів, причиною великих міграційних потоків є складні соціально-економічні умови життя. З цієї причини, наприклад, виїжджають з Ефіопії. Іммігранти зазвичай мають менші доходи, ніж корінне населення, хоча й більші порівняно з тим, що могли б отримати на батьківщині.

Нерідко конфлікти та важкі матеріальні умови виявляються єдиним стимулом до від'їзду з країни. Так, ще до початку антитерористичної операції в Афганістані цю країну були змушені покинути понад 6 млн осіб. Будучи однією з провідних причин міграції загалом, конфлікти мало впливають на інтелектуальну міграцію, яка зумовлена соціально-економічними чинниками, а також специфічними причинами, такими як можливість реалізації професійної діяльності, що включає в себе наявність наукової літератури, реактивів, лабораторій, висококваліфікованих колег тощо.

Інтелектуальна міграція більшою мірою, ніж інші види міграції, залежить від політичної ситуації в країні, яка часто також є умовою реалізації професійної діяльності. Класичним прикладом тут може слугувати від'їзд інтелігенції з фашистської Німеччини [27, с. 62].

І все ж особливо значущим чинником для розвитку інтелектуальної міграції наприкінці ХХ–ХХІ ст. стали процеси, пов'язані з глибинною перебудовою політичної системи світу. Ця трансформація, по-перше, пов'язана з тим, що кордони національних держав стали прозорими еночатку в економічному плані (виробництво стало набувати глобального характеру), а разом із цим – і в плані людських потоків. Цей процес набув осмислення в рамках концепції глобалізації, яку розуміють саме як транснаціоналізацію відносин.

Уясує безліч визначень глобалізації: і як процес поширення західних норм і правил поведінки (проте спостерігається, хоча й у менших масштабах, і протилежний процес – поширення східних норм), як інтенсифікація зв'язків тощо. Процес транснаціоналізації найточніше відображає суть глобалізації та її специфіку наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. «Прозорість» кордонів національних держав полегшує процес переміщення світом, посилює міграційні потоки.

Іншою характеристикою сучасного процесу глобалізації, що має безпосереднє відношення до інтелектуальної міграції, став бурхливий розвиток інформаційних і комунікаційних технологій, що особливо важливо для людей інтелектуальної праці. Ці технології дають змогу працювати одразу у різних

географічних вимірах: у країні перебування і в інших країнах, зокрема тій, звідки людина виїхала [25, с. 241].

Істотна особливість сучасного світу – суперечність між зростаючою взаємозалежністю національних економік та політичним устроєм сучасного світу. В той час як економічні ринки стають все більш глобальними, реальна політика та громадянські ідентичності обмежуються в основному рамками окремих національних суспільств. Спроби знайти вирішення нагальних економічних проблем як усередині окремих суспільств чи регіонів, так і за їх

межами вимагають глобальних угод і проектів, а політичні, соціокультурні та соціально-психологічні реальності світу підтримують протекціонізм. Вживаний термін включає всі спроби зберегти в ім'я конкретних товариств, регіонів або груп товариств свої соціокультурні «ядра» (в екстремальних випадках це може

набувати форми фундаменталізму). Однак навіть у вузькому звичайному розумінні терміну «протекціонізм» відбуваються сьогодні суттєві зміни. Нині він може ефективно працювати тільки в тому випадку, якщо досягаються більш або менш глобальні угоди про рамки та процедури протекціоністської політики.

Робертсон вказує на два основні аспекти глобалізації. З одного боку, це процеси, що протікають переважно всередині окремих суспільств чи цивілізацій,

а з іншого – інтенсифікація відносин між різними суспільствами, цивілізаціями та культурами. Перші процеси автор визначає як онтологічні зміни, що здійснюють різні впливи на інші суспільства та цивілізації, а другі – називає

філогенезом глобального буття як єдиного цілого. Під зростанням філогенезу розуміється посилення тенденції перетворення глобального буття [43, с. 69].

Сучасне глобальне людське буття має чотири основних компоненти: національні суспільства, індивіди, система суспільств та людство. Перші два утворюють основу для партикуляристських тенденцій у світі, включаючи

зростання фундаменталізму. Світ загалом стикається з серйозними глобальними проблемами (економічними, екологічними, ядерною загрозою та іншими), вирішення їх неможливе без урахування питань релігійного (у широкому сенсі), а також морального характеру. Відносно недавнє становлення глобального

людського чинника було переважно результатом процесів світських і матеріальних.

Проте, виникнувши, саме глобальне буття та його «протекціоністські» інтерпретації піднімають «постсекулярні» («post-secular») питання. Важливі питання сучасного світу – глобального людського буття – у все більшій мірі виражаються ідеологічними, релігійними та культурними рухами (не кажучи про національних політичних лідерів) у категоріях, що належать до базових рис людського буття.

Глобалістика, закликає Робертсон, нині має розглядатися як багатоаспектне поле людської діяльності. П. Бейер підкреслює, що теорія глобалізації відрізняється від раніше існуючих світових теорій тим, що вона обирає як первинну одиницю соціального аналізу весь світ, який розглядається як єдина соціальна система, що змінює місце та роль різних субодиниць, таких як етноси, нації, держави, організації, руху чи релігії. Бейер аналізує погляди чотирьох відомих теоретиків глобалізації – І. Валлерстайна, Дж. Мейера, Р. Робертсона та М. Лухмана [43, с. 69].

Валлерстайн бачить єдність глобальної соціальної системи економіки.

Сучасна світ-система, на його думку, це капіталістична світ-економіка. У центрі концентрується капітал, розробляються та впроваджуються нові технології, розвинуті всі види економічної діяльності. Периферія є джерелом постачання сировини та напівфабрикатів для ядра системи. Її економіка заснована на дешевій праці та спрощеній технології. Відносини центру та периферії характеризуються залежністю та експлуатацією. Напівпериферія займає проміжне положення: вона також експлуатує периферію, але сама експлуатується ядром системи. Її функція у світ-системі – слугувати стабілізуючим буфером між центром і периферією, вона виконує роль «середнього класу». Клас для Валлерстайна – це фундаментальна структурна соціальна одиниця світ-системи. В основі культури та ідеології, стверджує Валлерстайн, лежить функціональна потреба світ-економіки в усуненні всіх соціальних бар'єрів на шляху до загальної товаризації та повного розвитку ринку

і водночас у забезпеченні нерівного розподілу додаткової вартості – джерела накопичення капіталу. Відповідно світ-система породжує як універсалістсько-егалітарні, так і партикуляристсько-неегалітарні ідеали. Таким чином, націоналізм, расизм, етноцентризм однаково є такими ж культурними проявами світ-економіки, як і універсалістські ідеали рівності та прогресу [13, с. 288].

Мейер та його колеги показують, що сильні централізовані держави виникають не лише в центрі світ-економіки, а й у всьому світі, незалежно від займаного статусу у світовій економіці. Нації-держави – головні легітимні гравці у світовій політиці. У внутрішній юрисдикції вони наділені величезною владою

щодо своїх громадян, контролюючи законні кошти насильства. Відносно незалежна від світ-економіки роль держави дозволяє стати центром мобілізації зусиль проти нерівності, що створюється світовою капіталістичною системою.

Мейер не протиставляє світ-політику світ-економіці, а вважає їх взаємодоповнюючими факторами глобальної системи. Якщо Робертсон аналізує глобалізацію в основному з культурологічних позицій, то М. Лухман підходить до проблеми глобального суспільства як соціолог. Концепція глобальної системи, глобального суспільства у Лухмана впливають з його визначення товариства як єдиної соціальної системи, що включає всі види значної соціальної

комунікації. Різні суспільства існують у тому випадку, коли комунікація між ними рідкісна і обмежена. Оскільки у світі всі суспільства пов'язані між собою все більш інтенсивними потоками різного роду комунікації, можна говорити про існування світової системи як глобального суспільства. Такий підхід по-іншому

трактує глобалізацію. Теоретичний акцент зміщується з питання, як різні суспільства можуть сформувати ціле, на проблему, як змінилися субсистеми, що загальне стає глобальним. Інакше кажучи, основна увага приділяється не проблемі інтеграції, а проблемі диференціації [21, с. 34].

Для Лухмана модернізація та глобалізація тісно пов'язані між собою.

Формування сучасного суспільства – це наслідки зміни в західному суспільстві домінуючого типу всередині соціальної диференціації: стратифікована диференціація змінюється функціональною. І перший, і другий тип

диференціації однаково важливі для розуміння теоретичних проблем глобалізації.

Головними недоліками теорії Лухмана Бейер вважає облік виключно західного досвіду, ігнорування ролі незахідних суспільств у глобалізації та впливу їх позицій на Захід. Крім того, Лухман залишає поза увагою те, що становить основу теорії дії Робертсона: взаємодія особливого та універсального в процес глобалізації.

Протягом трьох десятиліть поняття «глобалізація» зазнавало критики, ототожнювалося з глобалізмом, інтернаціоналізацією, а найчастіше і вестернізацією, аж до певної технології, мета якої підірвати фундамент національної держави. Більшість авторів бачать у глобалізації сучасний етап розвитку капіталізму в умовах постіндустріального, інформаційного суспільства.

Американський соціолог і політолог Е. Хоффман вважає, що глобалізація – це відтворення у світовому масштабі того, що в XIX ст. національний капіталізм створив у різних країнах. М. Кастельс визначає глобалізацію як нову капіталістичну економіку, що розвивається через мережеві структури менеджменту виробництва та розподілу. Також глобалізація пов'язується з експансією світового капіталізму з пануванням

американоцентричності [28, с. 34].

«Глобалізм» і «антиглобалізм» як терміни з'явилися в середині 1990-х рр. Багато вчених вважають, що глобалізація – влада фінансового капіталу, а антиглобалізація – опір громадянського суспільства, а зовсім не дії націоналістичних елементів.

Розгорнуте визначення глобалізації пропонує М. Ерчер, яка бачить у ній багатосторонній процес, що веде до наростаючої світової взаємозалежності структури, культури та суб'єкта і супроводжується стиранням традиційних кордонів. Глобалізація постає як взаємопов'язаність або, точніше, взаємовбудованість різних елементів цілісного світу. Такі трактування глобалізації показують одну з найважливіших сторін даного процесу, сенс якого зрозумілий лише в ширшому контексті. При чому контексти можуть бути

різноманітними. Це, наприклад, глобальна соціальна трансформація (І. Валлерстайн) або сукупність мегатрендів сучасної епохи (Д. Несбіт) [30, с. 92].

У найбільш широкій формі контекстуальне бачення намічено Р. Робертсоном у його характеристиці глобалізації як певної умови людського існування, яка не зводиться до окремих вимірів життя та діяльності людини. У таких визначеннях уявлення про глобалізацію розчиняються в гранично широких теоретичних контекстах, а процес глобалізації, відповідно, контекстуалізується.

Дослідникам не вдається знайти «золоту середину» у розумінні та визначенні цього процесу. Це пов'язано з певними аспектами: надзвичайно складно відокремити «есенцію» глобалізації від інших однопорядкових, але не тотожних процесів; глобалізація за своєю суттю багатоліка, багатогранна; предмет глобалізації не однозначний; історичні корені, динаміка, межі, наслідки глобалізації також викликають дискусії. Саме контекстуалізація або розвиненість процесу глобалізації в багатопаровій структурі сучасних процесів інтернаціоналізації, інтеграції, уніфікації ставить безліч питань стосовно самого процесу та явища глобалізації.

Глобалізація – це об'єктивний, необхідний процес, що супроводжує людство протягом всієї історії. Зауважимо, що багато дослідників відзначають історичний аспект глобалізації. Це говорить про те, що цей процес не є якимось абсолютно новим явищем в історії людства. З одного боку, «симптоми» глобалізації – інтеграція, обмін інформацією, економічні взаємозв'язки та багато іншого – спостерігається в історії практично всіх країн світу [36, с. 311].

Але, з іншого боку, ці процеси не мали таких масштабів, які спостерігаються сьогодні. Це пов'язано насамперед із певними факторами: науково-технологічні новачі; формуванням єдиного інформаційного Інтернет-простору, в горизонті якого потрапляють практично всі країни світу; перенасичення національного економічного капіталу розвинутих країн, що переростає національно державні кордони; економічне, політичне, культурне

«взаємопроникнення» країн, яке неминуче веде до взаємозв'язку та взаємозалежності; посилюються процеси інтернаціоналізації, інтеграції.

У рамках культурології глобалізацію розуміють дуже по-різному: і як тенденцію до створення якоїсь єдиної світової культури або цивілізації; і як зростання взаємовідносини різних культур; і як більш складні моделі, наприклад, як спільність свідомості, що включає проєкції глобального світу, що продукуються локальними цивілізаціями.

У соціологічних дисциплінах глобалізацію трактують швидше як інтенсифікацію соціальних відносин у світовому масштабі (А. Гідденс) або як процес, що «розмиває» географічні межі соціокультурних нормативів (М. Уотерс). Таким чином, культурологи, політологи, економісти, правознавці, соціологи, релігійні діячі будуть говорити про свій предмет у процесі глобалізації і по-різному бачити саме це явище, в подальшому визначаючи її через предмет саме своєї сфери діяльності [9, с. 125].

Найбільш доцільно розглядати глобалізацію як об'єктивний процес встановлення економічних, науково-технічних, соціально-політичних, культурних та інших відносин між країнами та практичну діяльність держав, їх лідерів та інших суб'єктів з організації взаємопов'язаного та взаємозалежного функціонування регіонів та континентів країн світового співтовариства. Важливими в цьому визначенні є наступні аспекти: глобалізація є процес об'єктивний; процес взаємопроникнення та зближення в різних сферах між країнами; діяльнісний аспект суб'єктів в організації взаємопов'язаного та взаємозалежного функціонування регіонів і країн. Необхідно відзначити і мету вищезгаданих аспектів – це більш комфортне, якісне існування та співіснування країн, регіонів.

В умовах становлення постіндустріальної парадигми розвитку людської цивілізації ключовим ресурсом стають знання, створення, поширення та використання яких здійснюється різними суб'єктами (державою, навчальними та науковими установами, підприємствами, індивідуумами), але особлива роль у цьому процесі належить ТНК. Акумуляуючи величезні ресурси людського

капіталу, висококваліфікованих та мотивованих фахівців, здійснюючи великі інвестиції у наукові дослідження та розробки, забезпечуючи інтеграцію наукових розробок та практичних рішень.

Стрімка цифровізація та мережевізація глобальної економіки, у свою чергу, трансформують її архітектуру, конфігурацію, фактори та механізми функціонування. Під впливом цих процесів змінюється склад корпорацій-лідерів (замість нафтовидобувних та автомобільних десятки провідних ТНК утворюють переважно комп'ютерні та високотехнологічні компанії), формуються нові

глобальні ланцюжки створення вартості, в яких не лише прискорюються всі процеси накопичення інтелектуального капіталу, а й активізуються глобальні механізми пошуку, залучення та використання людського капіталу.

Зростання ролі інтелектуального капіталу у розвитку ТНК пояснює збільшення уваги до цієї проблеми у наукових колах. Теоретичним та прикладним проблемам становлення економіки знань, глобальної інтелектуалізації розвитку, питанням формування інтелектуального капіталу та його використання у межах сучасних потужних ТНК присвячені роботи Дж. Гелбрейта, Дж. Дюнна, Дж. Лайнга, С. Хагес-Лукаса, С. Хаймера та ін.

Зростаюча кількість досліджень у цьому напрямку, залишаються неоднозначними проблеми визначення сутності та структури інтелектуального капіталу, розробки нових механізмів його накопичення та використання у корпоративному секторі глобальної економіки, методичні підходи та інструменти оцінки інтелектуального капіталу ТНК в умовах їх цифрової трансформації соціально-економічних відносин всіх рівнях господарювання.

Рівень інноваційного розвитку країни багато в чому залежить від діяльності наукомістких підприємницьких структур, які забезпечують інтеграцію наукових розробок та практичних рішень. На основі узагальнення підходів та критичного осмислення понять інтелектуального капіталу підприємницької структури можна визначити його як комплексний результат використання всієї сукупності інтелектуальних ресурсів у процесах створення

нової додаткової вартості, збільшення прибутку, поліпшення конкурентних позицій компанії на національних та світових ринках [37, с. 79].

Доцільно зазначити, що інтелектуальний капітал має гнучку та динамічну структуру, що обумовлено швидкими змінами інформаційного забезпечення, технологій, підходів до організації управління підприємницькими структурами та іншими чинниками.

Структуризація визначень та структури інтелектуального капіталу підприємницьких утворень (у тому числі ТНК) дозволяє виділити:

- людський капітал (кадри з усією сукупністю характеристик – досвід,

навички, вміння, наукові здобутки);

- структурний капітал (нематеріальні ресурси – об'єкти інтелектуальної власності та клієнтський капітал);

- організаційний капітал (управлінський капітал – система управління компанією;

- комунікаційний (ринковий) капітал;

- структурні активи – корпоративна культура, система управління персоналом; інтелектуальні продукти (послуги), які є результатом управління інтелектуальним капіталом).

Таким чином, можна констатувати, що формування інтелектуального капіталу транснаціональних корпорацій може відбуватися двома основними шляхами: по-перше, інтернальним – процес формування та використання власного капіталу; по-друге, екстернальним – процес залучення інтелектуального капіталу із зовнішніх джерел.

Формування капіталу власними зусиллями відбувається через систему корпоративних університетів, дослідницьких центрів та інститутів. Залучення із зовнішніх джерел відбувається через лізинг, аутсорсинг висококваліфікованого персоналу, купівлю та оренду різних об'єктів інтелектуальної діяльності (патентів, ліцензій, ноу-хау, технологій тощо).

У контексті вивчення впливу інтелектуального капіталу на результати діяльності ТНК актуальною проблемою залишається здійснення оцінки

інтелектуального капіталу, що залишає великий коридор можливостей для досліджень. Вплив різних складових інтелектуального капіталу на результати діяльності ТНК передбачає можливість змін, дозволяє гнучко застосовувати оцінки впливу на створювану додану вартість.

Формування власного людського капіталу ТНК відбувається через систему підготовки та перепідготовки в рамках корпоративних університетів та тренінг-центрів. Власні потужні навчальні центри великих корпорацій чи корпоративні університети набувають дедалі більше великих масштабів та стають альтернативною формою підготовки висококваліфікованих кадрів. Зростання

витрат корпорацій на підготовку, розвиток таких процесів, як цифровізація, мережевізація та глобалізація вносить нові зміни та тренди у діяльність корпоративних систем підготовки кадрів. Змінюється фізична форма, методи навчання, загальна місія, поширення ІКТ вносить революційні зміни у технології

навчання, дозволяючи включати у ці процеси всіх потенційних клієнтів незалежно від фізичного місцезнаходження чи місця роботи, масштабно розширюється світова аудиторія корпоративних систем підготовки [67, с. 397].

Функції корпоративних університетів не зводяться лише до підготовки кадрів, вони стають справжніми агрегаторами навчання, грають ключову роль загального ланцюга збільшення вартості, знань, інтелектуального капіталу.

Нагромаджений інтелектуальний капітал ТНК набуває величезних масштабів які доцільно зіставляти за допомогою абсолютних та відносних показників. У 2016 р. загальна вартість інтелектуального капіталу, за розрахунками DJIA (Dow Jones Industrial Average), становила понад 4,3 трлн дол. США, що більше, ніж на 300 млрд. дол. США порівняно з 2015 р.

До першої п'ятірки входять компанії з найбільшою вартістю завдяки потужному інтелектуальному капіталу – Pfizer, Boeing, Apple, Visa та Johnson&Johnson. Причому вартість інтелектуального капіталу в цих компаніях вище вартості самих компаній, зокрема у компаній-лідерів Pfizer (на 11% перевищує ринкову вартість компанії), Boeing (на 7,4%) та Apple (на 4,07%). Загальна вартість інтелектуального капіталу ТНК входять до цього рейтингу не

нижче 50% від вартості самої компанії, що підтверджує видатну роль саме інтелектуального капіталу у формуванні їх глобальної конкурентоспроможності.

Кожна складова інтелектуального капіталу відіграє важливу і специфічну роль у формуванні сукупного інтелектуального капіталу компанії: людські ресурси – носії інтелекту, структурні активи – результати інтелектуальної діяльності, організаційні активи – сукупність відносин із забезпечення синергії всіх складових.

Саме організаційний капітал уособлює сукупність відносин по управлінню інтелектуальними ресурсами: усіма послідовними процесами формування, накопичення, використання всіх видів інтелектуальних активів.

Таким чином, характерною особливістю сучасних процесів формування інтелектуального капіталу виступає розвиток організаційного капіталу, що знаходить прояв у формуванні нових концепцій та моделей інноваційного менеджменту, кожна з яких характеризується своїми іманентними рисами та механізмами реалізації, але обов'язково орієнтованими на збільшення сукупності знань, що належать компанії. Збільшення частки знань на всіх етапах створення додаткової вартості є найважливішою передумовою забезпечення економічної могутності та конкурентоспроможності ТНК.

Основні потоки інтелектуальної міграції (втім як і загальною міграції) орієнтовані зі сходу на захід і з півдня на північ. Саме в цих країнах найкращі умови життя і роботи [55, с. 74].

Інтелектуальна міграція, маючи цілу низку спільних моментів з іншими видами міграцій в епоху глобалізації, має специфічні особливості. По-перше, інтелектуальні мігранти, як правило, володіють кращою інформацією про місце майбутньої роботи. Для них характерний зважений вибір місця майбутньої роботи. По-друге, для цієї категорії мігрантів (принаймні, значної їх частини) типові заздалегідь встановлені зв'язки з колегами через мережу Інтернет і як результат особистих зустрічей. Якщо йдеться про академічну сферу, то відомі публікації, доповіді на конференції того, хто приїжджає, а для нього – роботи своїх майбутніх колег.

По-третє, інтелектуальні мігранти більшою, мабуть, мірою, ніж інші категорії мігрантів, «живуть на два будинки»: включаються в коло відносин країни перебування, і при цьому підтримують колишні відносини. Частково це пов'язано з тим, що їхні доходи вищі за середні доходи в середовищі мігрантів.

У результаті вони мають можливість частіше відвідувати батьківщину, спілкуватися телефоном, через мережу Інтернет. Інша причина підтримання зв'язків із країною виїзду – це розвиток сучасних технологій, які значно полегшують цей процес.

Нарешті, по-четверте, конфлікти, які непоодинокі з мігрантами і в мігрантському середовищі, найменшою мірою зачіпають інтелектуальну міграцію. Високий рівень освіти, знання мови тощо дає змогу інтелектуальним мігрантам легше інтегруватися в новому середовищі, уникаючи кримінальних зон і конфліктів.

Поряд із процесами глобалізації на сучасну інтелектуальну міграцію впливають процеси інтеграції. На відміну від глобалізації інтеграція передбачає укладення міждержавних угод. Крім того, якщо глобалізація охоплює всю земну кулю, то інтеграція обмежується регіонами.

Мабуть, найчіткіше взаємозв'язок інтеграції з інтелектуальною міграцією проявляється в Європі у зв'язку з розвитком Болонського процесу і створенням на основі нього у 2010 р. європейського простору вищої освіти, що охоплює 47 держав, що у тому числі розташовані частково або повністю в Азії.

Висновки до розділу 1

Таким чином, згідно зі сформованими уявленнями, інтелектуальна міграція є одним із напрямів глобальних міграційних процесів. Такій характеристиці в принципі не суперечить й інший підхід, який визначає інтелектуальну міграцію як один із найважливіших типів транскордонних переміщень населення і, отже, від самого початку акцентує її значущість порівняно з іншими соціальними компонентами міграційних потоків. При цьому

демографи і соціологи часто вказують, що інтелектуальній міграції властивий циклічний розвиток, який так само нерівномірно відбивається на суспільному і політичному осмисленні міграційного феномена.

Інтелектуальна міграція, що передбачає переміщення висококваліфікованих фахівців, насамперед у галузі науки та вищої освіти, може бути як внутрішньою, так і зовнішньою. Внутрішня інтелектуальна міграція пов'язана з тим, що основні наукові та освітні центри стягують до себе провідних фахівців. Зазвичай такі центри розосереджені по країні, тобто знаходяться поза межами столиць і найбільших міст (наприклад, Силіконова долина в США).

Міжнародна інтелектуальна міграція передбачає переїзд з однієї держави в іншу. Міжнародні міграційні процеси спостерігалися протягом усього історичного періоду. Відмінності в умовах життя населення різних країн, конфлікти, брак ресурсів породжували міграційні потоки. Однак їхні піки завжди припадали на певні моменти політичного розвитку світу. Війни, конфлікти завжди супроводжувалися великими переміщеннями людей.

Інтелектуальна міграція, маючи цілу низку спільних моментів з іншими видами міграцій в епоху глобалізації, має специфічні особливості. По-перше, інтелектуальні мігранти, як правило, володіють кращою інформацією про місце майбутньої роботи. Для них характерний зважений вибір місця майбутньої роботи. По-друге, для цієї категорії мігрантів (принаймні, значної її частини) типові заздалегідь встановлені зв'язки з колегами через мережу Інтернет і як результат особистих зустрічей. Якщо йдеться про академічну сферу, то відомі публікації, доповіді на конференції того, хто приїжджає, а для нього – роботи своїх майбутніх колег.

По-третє, інтелектуальні мігранти більшою мірою, ніж інші категорії мігрантів «включаються» в коло відносин країни перебування, і при цьому підтримують колишні відносини. Частково це пов'язано з тим, що їхні доходи вищі за середні доходи в середовищі мігрантів. У результаті вони мають можливість частіше відвідувати батьківщину, спілкуватися телефоном, через

мережу Інтернет. Інша причина підтримання зв'язків із країною виїзду – це розвиток сучасних технологій, які значно полегшують цей процес.

Нарешті, по-четверте, конфлікти, які непоодинокі з мігрантами і в мігрантському середовищі, найменшою мірою зачіпають інтелектуальну міграцію. Високий рівень освіти, знання мови тощо дає змогу інтелектуальним мігрантам легше інтегруватися в новому середовищі, уникати кримінальних зон і конфліктів.

Нині переважає підхід, який вказує, що інтелектуальна міграція зумовлена тими самими чинниками, що й міграція некваліфікованої робочої сили. Головну

роль серед них відіграють відмінності економічного і соціального розвитку країн та якості життя працюючого населення. Поряд з економічною мотивацією не останньою чергою враховуються і чинники політичної стабільності, існування надійних гарантій дотримання прав особистості, причому вони привертають порівняно більшу увагу кваліфікованих фахівців, ніж звичайних трудових мігрантів.

Водночас необхідно зазначити, що напрямки потоку фахівців опосередковані не тільки цілком очевидними матеріальними, а й іншими об'єктивними причинами.

НУБІП України

НУБІП України

НУБІП України

РОЗДІЛ 2 ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ВЕКТОР ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ МІГРАЦІЇ

НУБІП УКРАЇНИ

2.1. Взаємозв'язок євроінтеграції та інтелектуальної міграції

Розглядаючи питання європейської інтеграції, слід звернути увагу на теоретичне обґрунтування цього суспільного та економіко-політичного процесу. Насамперед, необхідно відзначити той факт, що саме по собі теоретичне обґрунтування інтеграційних процесів у сучасному суспільстві тісно пов'язане з

європейською інтеграцією, які, у свою чергу, допомагають дослідникам

вибудовувати парадигми розвитку інтеграційних процесів, а також будувати теоретично підкріплені прогнози щодо функціонування інтеграційних об'єднань.

Однією з ключових теорій європейської інтеграції прийнято вважати теорію федералізму. Ще у 30-х рр. ХХ ст. зародився проект «Пан-Європа», головною метою якого було створення «Федерації європейських народів» і одночасне зміцнення позицій Франції в регіоні в контексті закінчення Першої світової війни.

Наступний етап розвитку федералізму в Європі отримав своє продовження вже після закінчення Другої світової війни через необхідність запобігання виникненню нових міждержавних конфліктів у європейському регіоні. Слід зазначити, що федералізм у контексті європейських інтеграційних процесів має

місце виключно за умови поєднання добровільної відмови народів та урядів від свого політичного суверенітету та при створенні сукупності національних органів, яким будуть делеговані повноваження для прийняття рішень, що поширюються на держави-члени співтовариства. Отже, у рамках Європейського союзу виник, так званий, «дуальний федералізм»: незважаючи на створення наднаціональних органів влади, ЄС не має права приймати законодавчі органи без згоди держав-членів блоку [48, с. 34].

Федералістська теорія європейської інтеграції як свій фундамент передбачає формування спільної зовнішньої політики безпеки й оборони, але

перша ідея єдиної Європи зі створення об'єднаної оборонної інфраструктури не була реалізована.

Підписаний у 1952 р. Договір про створення Європейського оборонного співтовариства (далі – ЄОС), що включає в себе Західну Німеччину, Францію,

Італію та країни Бенілюксу, не набув чинності у зв'язку з відмовою французького парламенту у його ратифікації, оскільки французькі парламентарії побоювалися,

що ЄОС загрожуватиме національному суверенітету Четвертої Республіки, а також у зв'язку з відсутністю серед його підписантів Сполученого Королівства.

Говорячи про політику розширення союзу, федералізм спирається на збереження єдності та розмаїття в політиці та в наднаціональних інститутах ЄС,

концентруючись виключно на кінцевому продукті інтеграційного процесу без урахування можливого виходу з блоку.

Наступна теорія, що пояснює процес європейської інтеграції – соціальний конструктивізм, що розглядає регіональну інтеграцію в Європі в рамках трьох

підходів: загальний, пояснювальний і радикальний. Ця теорія широко розглянута в роботах американського політолога, представника школи нелінійного

конструктивізму, Дж. Чекела. Загалом, під соціальним конструктивізмом у рамках вивчення регіоналізму в Європі розуміють соціум, не відокремлений від

структури, в якій він існує. При цьому конструктивісти вважають, що індивіди здатні самостійно і колективно відтворювати або реконструювати соціальну

дійсність за допомогою своїх дій, більш того соціальне середовище покликане визначати уявлення соціуму про самого себе.

Школа загального соціального конструктивізму, що вивчає теорію європейської інтеграції, набула широкого поширення у Сполучених Штатах

Америци. Вона розглядає європейську інтеграцію та функціонування наднаціональних інститутів ЄС як взаємопов'язану мережу, а норми права, що

діють у рамках блоку, результат міжнародної політичної роботи, покликаний сформувати фундамент інтеграції [49, с. 17].

Пояснювальна гілка соціального конструктивізму, що завоювала популярність у Європі, спирається на високу роль мови як посередника під час

побудови соціальної реальності в контексті регіональних інтеграційних процесів. Наприклад, з метою дослідження зміни у політичній ідентичності держави в рамках ЄС пояснювальний соціальний конструктивізм вдається до вивчення лінгвістичних конструкцій або дискурсів, якими супроводжуються ті чи інші коригування в політичній ідентичності.

Радикальний соціальний конструктивізм, у свою чергу, спирається на лінгвістичну спрямованість у вивченні регіональних інтеграційних процесів, але також вони беруть до уваги нормативно-правову базу об'єднання, тим самим інтегруючи в собі загальний і пояснювальний соціальний конструктивізм.

Окремо слід розглянути постпозитивістський конструктивізм, який досліджує європейську інтеграцію та європейські інститути через дискурс: при вивченні політики інтеграції особливу увагу приділяють мові як акту утвердження і переконання, а також структурам аргументації, за допомогою яких зароджуються норми інтеграційного об'єднання. Крім того, позитивістський конструктивізм розглядає те, якою мірою наднаціональні інститути впливають на цінності та ідентичність соціуму за допомогою мовленнєвого дискурсу.

Однією з природних теорій, що пояснюють процес європейської інтеграції, можна вважати теорію регіональної інтеграції. Загалом, ця теорія ґрунтується на трьох провідних парадигмах, а саме: суверенітет, міжурядовість і наднаціональність. Суверенітет у рамках теорії регіональної інтеграції розуміється як законна здатність уповноважених осіб ухвалювати політичні рішення в національних рамках, міжурядовість – співробітництво урядів держав без ущемлення національного суверенітету кожної зі сторін, наднаціональність – делегування права на прийняття політичних рішень у наднаціональні органи. При цьому структура ЄС демонструє в собі лише міжурядові та наднаціональні риси, які проявляються в координації дій урядів, а також в обов'язковому характері норм європейського права на території ЄС, відповідно [46, с. 310].

У контексті досліджуваного підходу європейську інтеграцію також можна розглянути як тричастинний процес: пояснення інтеграції (починаючи з 1960-х

рр.) етап аналізу європейського управління (починаючи з 1980-х рр.) та етап конструювання реального ЄС (починаючи з 1990-х рр.).

Особливо слід зауважити, що на першому етапі євроінтеграція пояснювалася як переслідування державами своїх національних інтересів, а передумовою до євроінтеграції був збіг національних інтересів держав-членів блоку.

Ця ідея згодом розвинулася в ліберальний міжурядовий підхід, викладений у книзі «Вибір Європи» Е. Моравчика, професора Принстонського університету, який спирається на об'єднання і делегування як на механізми

підвищення довіри до зобов'язань держав-членів, оскільки, як вважає вчений,

переважна більшість рішень щодо об'єднання і делегування більшість рішень щодо об'єднання і чи делегування суверенітету в рамках ЄС виходять із проблем неповноцінної роботи на підписуваними угодами, а також із проблеми

дотримання цих угод. При цьому вчений вважає, що ліберальний міжурядовий

підхід забезпечує фундамент раціонального розвитку інтеграційних процесів у

Європі та стабільне зміцнення довіри між учасниками блоку, а скептицизм щодо євроінтеграції обмежується лише неформальними заявами і не стає офіційним порядком денним, що фактично виключає можливий вихід держав-членів з

об'єднання.

Теорія комунікації, яку називають також трансакціоналістським підходом, спрямована на опис організованої та взаємопов'язаної спільноти, що характеризується необхідністю в заохоченні та підтримці почуття спільності серед населення регіону.

Німецький політолог К. Дойч поширив концепцію того, що суспільство –

базис у будівництві соціальних груп і політичних спільнот. Саме процес комунікації в суспільстві допомагають соціальним спільнотам поширювати інформацію про спільну ідентифікацію. Завдяки таким соціальним інститутам як

торгівля, міграція, туризм, культура соціальна та політична структура

вбудовується в маси, а почуття спільності прищеплюється крізь призму спільного вирішення соціальних проблем через укладення угод без широкомасштабного застосування фізичної сили. Отже, ключовою концепцією

цієї теорії є формування спільноти безпеки, в якому всі виникаючі протиріччя будуть регулюватися виключно мирними засобами [62, с. 112].

Аналіз політичних мереж у контексті вивчення процесу європейської інтеграції був запропонований американським ученим Дж. Пітерсоном, який відкидає ідею ієрархічної європейської спільноти. Під політичними мережами він розуміє майданчик для посередництва під час обміну інформацією між урядами та іншими зацікавлених груп, а також для ухвалення рішень. Вихідним положенням цього підходу є ідея того, що за єдиної регіональної політики неможливо повною мірою забезпечити врахування інтересів усіх національних політик, отже, спільна політика ЄС повинна ґрунтуватися виключно на наднаціональних органах, наділених компетенціями щодо прийняття рішень у кожному, окремо взятому, секторі політики.

Німецький науковець Е. Краман стверджує, що процес ухвалення рішень у рамках політичних мереж полягає у здатності суб'єктів коригувати вподобання своїх колег таким чином, щоб це відповідало національним інтересам усіх зацікавлених сторін, зокрема, вона розглядає цей підхід як один із оптимальних методів вироблення спільної зовнішньої політики ЄС [41, с. 179].

Наступний підхід до вивчення регіональних інтеграційних процесів запозичує одночасно підходи державної політики та порівняльної політології. Неоінституціоналізм як підхід до дослідження ЄС спирається на положення про те, що всі інститути в європейській політиці мають рівне значення при тому, що неоінституціоналізм – це не цілісна теорія, а набір підходів, кожен з яких виявляє різний вплив інститутів ЄС на політичні процеси в рамках блоку. Основою ж цих підходів є ідея того, що сукупність політичних інститутів ЄС стримує, або дозволяє дії суб'єктів, що оперують усередині них/суб'єктів, що оперують усередині них.

Історичний інституціоналізм, один із підходів у рамках неоінституціоналізму, ґрунтується на формуванні преференцій політичних акторів, відповідно до яких формується загальна політика інтеграційного об'єднання. У даній політичній системі актори мають здатність до формування

власних політичних позицій, їх адаптації до позицій партнерів по політичній арені з метою збільшення ймовірності задоволення власних національних інтересів та отримання внутрішніх преференцій.

Інституціоналізм раціонального вибору підходить до вивчення політичних інтеграційних процесів щодо поведінки суб'єктів і механізмів формування їхніх переваг. Передбачається, що політичні актори наділені низкою фіксованих і узгоджених уподобань, які є зовнішніми по відношенню до політичної системи ЄС. При цьому всі органи, що функціонують у рамках блоку, створюються виключно за умови наявності очікування вигоди від співпраці, що пояснює почасти функціоналістську логіку, за якої самі наднаціональні інститути ЄС є наслідком раціонально очікуваних наслідків.

У центрі соціологічного інституціоналістського підходу лежить положення про важливість соціокультурних структур, які є фундаментом для здійснення політичних дій. Цей підхід значно розширює попередні два, додаючи до нього такі концепти, як системи символів, когнітивні сценарії, моральні шаблони, що забезпечують сенс дій акторів усередині блоку, що робить цей підхід схожим з теорією комунікацією К. Дойча, де актори потребують комунікації один з одним з метою формування суспільства як базису регіональних інтеграційних процесів [23, с. 140].

Слід зазначити, що у сучасному світі інтелектуальна міграція зумовлена процесами, які відбуваються не всередині науки, а в суспільстві загалом: криза економічних, соціальних, політичних і культурних відносин. При цьому багато країн ЄС зацікавлені в отриманні готових кваліфікованих спеціалістів у зв'язку з браком власних фахівців високого рівня.

За півстоліття розміри глобальної міграції кваліфікованих фахівців неймовірно виросли і нині сприймаються як серйозна загроза майбутньому багатьох держав. На інтелектуальну міграцію впливає низка чинників. Так, зокрема, більше всього від від'їзду кваліфікованих кадрів страждають малі країни, що знаходяться на периферії індустріально розвинених держав. У цю групу входять і колишні колонії, з яких таланти перебираються в колишні

метрополії. Активність процесу витоку підвищується у разі настання політичної нестабільності на батьківщині талантів і зростання націоналізму.

За результатами дослідження «Brain Strain: Optimising Highly Skilled Migration From Developing Countries» кожен десятий володар диплома про вищу

освіту народжений у країнах, що розвиваються, при цьому 30–50% цих спеціалістів живуть і працюють у розвинених державах світу. В середньому

держава інвестує 50 тис. дол. у підготовку кожного випускника університету. При переїзді цього випускника за кордон гроші втрачаються. Ще одним

результатом цього є хронічний дефіцит кваліфікованих кадрів у країнах, що розвиваються. В результаті погіршується ситуація в сфері науки, економіки,

медицини тощо, що, в свою чергу, уповільнює процес розвитку держави та призводить до зменшення конкурентоспроможності економіки. Міграційна

політика багатьох розвинутих країн світу ґрунтується на принципі «приваблення чужого інтелекту» [23, с. 141].

Варто зазначити, що не всі вчені, які від'їжджають за межі країни, дійсно працюють за кордоном в якості наукового співробітників. Статистика свідчить,

що лише п'ята частина інтелектуальних мігрантів влаштовується за спеціальністю в межах тих наукових проектів, за якими вони працювали на

Батьківщині. В більшості своїй, це найбільш кваліфіковані фахівці, вже відомі своїми працями за кордоном. Решта ж залишають країну і свої науково-дослідні

установи не заради влаштування на роботу за фахом.

В той же час, не слід занижувати і такий вагомий чинник інтелектуальної міграції як економічний, оскільки для більшості вчених важливе значення має

так званий чинник благополуччя: гідний рівень заробітної плати, високий рівень матеріально-технічного оснащення робочого місця, хороші умови праці і життя.

Таким чином, до «чинників виштовхування» висококваліфікованих фахівців слід віднести цілу низку економічних причин. Так, низький рівень

оплати праці вчених, низька якість життя у багатьох випадках є визначальними чинниками «відпливу умів».

Ще одним із чинників інтелектуальної міграції є відсутність внутрішнього споживача, тобто масштабного внутрішнього ринку високих технологій. Основні причини такої ситуації – це орієнтована на експорт сировинних ресурсів структура економіки, активне проникнення на національний ринок імпортової високотехнологічної продукції, неготовність нового приватного сектора економіки робити інвестиції в дорогі і довгострокові наукові проекти. Окрім недостатньо розвинутого внутрішнього ринку високих технологій, існує величезний світовий ринок науково-технологічної продукції. Проте на дорозі виходу вчених на цей висококонкурентний ринок виникають проблеми. Це, в першу чергу, проблеми створення системи державної підтримки просуванню наукової продукції на світовий ринок. Але не менш важливими є соціальні та психологічні проблеми входження наукового співтовариства в новий світ людських, культурних, управлінських відносин, що існує в західному «academic community».

2.2. Інтелектуальна міграція як ресурс економічного розвитку країн

ЄС

Слід зауважити, що інтелектуальна міграція підпорядковується загальносвітовим законам, зокрема – відомому закону попиту та пропозиції. Ідеться про офіційну статистику як результат соціологічного опитування: мотивами від'їзду стають економічно вищі заробітні плати та неможливість реалізувати себе в конкретній країні повною мірою. Крім усього іншого, значущим стає формування відповідного рівня технічних і технологічних засобів, що дає підвищену соціальну мобільність для окремої людини і всього суспільства в цілому. Слід зауважити, що найбільша мобільність характерна радше для фахівців у галузі природничо-наукового профілю (математики, фізики, біологи, медики, програмісти та деякі інші фахівці).

Однією з форм вираження представленого процесу є трансміграція висококваліфікованого персоналу в різні регіони світу. Як приклад можна

проаналізувати ситуацію з міграцією в ЄС, в якому реалізується ідея високої конкуренції між кваліфікованими фахівцями. Деякі вчені вважають, що представлена тенденція ґрунтується на формуванні та просуванні Болонської системи освіти, що включає в себе єдині стандарти отримання компетенцій.

Формується загальний високий рівень підготовленості фахівців, що вимагає відповідного рівня економічного добробуту як всього суспільства, так і окремих фахівців. Аналізуючи проблему інтелектуальної міграції в ЄС, А. Зігерт вважає, що існує ряд мотивів даного процесу. Мислитель висловлює ідею про те, що:

- вчені ідентифікують себе в якості членів міжнародного наукового співтовариства. Вказується, що наука ненациональна і некультурна форма отримання знань і навичок, тому інтелектуальна міграція цілком виправдана в тому випадку, коли вона приводить до більш повноцінної самореалізації дослідника, задоволення його соціальних, наукових, економічних і будь-яких інших умов і потреб. При цьому приймаюче соціальне середовище також має отримати певний ступінь вигоди в тій чи іншій формі;

- існує вплив особистих інтелектуальних переваг для тих чи інших фахівців;

- існування індивідуалістичного менталітету, що передбачає той факт, що людина не ідентифікує себе ні з однією соціальною групою, а діє в своїх інтересах. Деякі зарубіжні вчені позначають загальну тенденцію, пов'язану з тим, що в сучасному світі все більше людей орієнтуються на світову пропозицію і більше не прагнуть пов'язати своє майбутнє з власною країною, соціальною групою, в якій виростили і тривалий час до неї належали. Крім того, такі люди вбачають у собі прояв номадичної структури – вони перебувають у русі, в науковому пошуку, що визначає їхнє існування. Саме такі люди й створюють соціальні та інтелектуальні мережі, про які йдеться в акторно-мережевій концепції [1, с. 20].

Варто відзначити, що у країнах ЄС за останні десятиріччя сталося пом'якшення міграційного законодавства. Це пов'язано з необхідністю

залучення інтелектуальних мігрантів для формування кластерів високоефективних і високотехнологічних сфер економіки. Крім того, важливою виявилася демографічна проблема, що потягнуло за собою трансформацію законодавства. Наприклад, у Німеччині були внесені зміни в закони про громадянство і про мігрантів. З точки зору німецького законодавства

полегшується в'їзд висококваліфікованих іноземних резидентів. Так, для фахівців в галузі ІТ-технологій спрощується процедура отримання виду на проживання, у тому числі безстрокового. Одночасно з цим можна спостерігати негативну дискримінацію щодо іноземців з низькими професійними

кваліфікаціями, відповідно до чого приймаються заходи, що посилюють в'їзд

таких категорій. Представлена політика дає зрозуміти, що цілі і засоби, що використовуються для їх досягнення, однозначно своїм результатом мають досягнення такого стану справ, за якого до Німеччини будуть запрошуватися відповідні фахівці для вирішення необхідних проблем.

Приймаюча сторона бере на себе відповідальність за формування нормативної бази та всіх можливих умов життя і побуту громадян з високим інтелектуальним і культурним потенціалом. Більше того, з 2013 р. значно спрощується процедура працевлаштування фахівців з високим рівнем освіти

через використання електронного подання необхідних документів. Слід зазначити, що йдеться не лише про людей із вкрай високим рівнем освіти, але також про тих, хто має інтелектуальні ресурси щодо розв'язання необхідних проблем. До класу даних фахівців потрапляють, зокрема, медичні працівники,

які мають, зокрема, середню спеціальну освіту, техніки, механіки. Таким чином, у рамках німецького суспільства зміцнюється ідея про те, що особливо цінними визнаються люди, які володіють конкретними навичками розв'язання завдань із відтворення здоров'я і технічного боку життя суспільства. Слід зазначити, що одним із чинників інтелектуальної міграції є питання фінансової привабливості.

Зокрема, у країнах ЄС реалізується політика, відповідно до якої для так інтелектуальних мігрантів встановлюється заробітна плата, яка в 1,5 рази перевищує середньостатистичну національну ставку. Зрештою, одержуваний

дохід виявляється істотно вищим за той, який той чи інший фахівець із високим рівнем освіти і кваліфікації міг би отримати в країні-донорі. Крім усього іншого, застосовуються й адміністративні методи залучення кваліфікованих кадрів.

Наприклад, є практика відбору із застосуванням бальної системи, основними критеріями якої може виступати освіта, досвід роботи, дохід за рік, що передуює поданню заяви, наявність досягнень в обраній галузі, коштів, достатніх для оплати житла та проживання для самого фахівця та його сім'ї.

Також зазначається, що в країнах-реципієнтах активно проводиться політика невтручання держави у справи залучення іноземних фахівців. Водночас

зазначимо, що для країн-донорів кваліфікованих фахівців формується реально проблемна ситуація, пов'язана з активним відтоком громадян. На цій підставі можна говорити про дві підстави підтримки таких людей у своїй країні людей у

своїй країні. Низка країн, наприклад, держави Азії, Латинської Америки та

Південно-Східної Європи, застосовують політику активного втручання і регулювання питань інтелектуальної еміграції, використовуючи при цьому економічні, політичні, правові та інші методи утримання інтелектуального потенціалу і капіталу у власній економіці [12, с. 139].

Економічними чинниками, що дають змогу розгорнути потік інтелектуальної міграції з країн розвинених у країни, що розвиваються, можна вважати формування привабливих фінансових умов праці в останніх. Підставою такого процесу можна вважати розширення діяльності транснаціональних компаній і корпорацій, які володіють низкою ресурсів для здійснення своєї діяльності незважаючи на будь-які географічні та політичні обмеження.

Такі ресурси дають змогу сформуванню уявлення про необхідність розвитку прикладних напрямів підготовки фахівців у галузі інформатики, кібернетики або обчислювальної математики у вищих навчальних закладах. Крім ТНК у боротьбу за інтелектуальних мігрантів долучилися й самі вищі навчальні заклади,

створюючи законні підстави для інтелектуальної міграції. Йдеться про те, що вищі навчальні заклади дають змогу не тільки і не стільки здобути необхідну освіту в державі, в якій ті, хто навчає, проходять підготовку. Має сенс

враховувати також і соціальні зв'язки, якими, природно, люди обзаводяться в процесі навчання. Знання, професійні навички, вміння – отримання такого спектра елементів компетенцій приводить до можливості зберегти за собою місце в новій державі. У кінцевому рахунку описана картина дає змогу зберегти інтелектуалів у тій країні, в якій вони здобули освіту.

Цікавим видається досвід розв'язання проблеми «витоку інтелекту» в Індії, країні, в якій це поняття замінено на «циркуляцію інтелекту» ідеться про те, що державна політика Індії передбачає проведення такої політики ідентичності, за якої формується в менталітеті громадян необхідність підтримки зв'язків зі своєю

батьківщиною. Їдучи на заробітки в інші країни, зокрема – в США, фахівці з Індії зберігають можливість повернення у свою країну. Таким чином, підставою для мінімізації «витоку інтелекту» в Індії є інтелектуальна та ідеологічна підготовка, заснована на культурній та іншій ідентичності. Юридичні, політичні, економічні

та інші підстави і критерії виявляються вторинними, оскільки відображають зовнішню, часом заборонну ідею збереження інтелектуального капіталу. Практичним наслідком представленої логіки є той факт, що створюються робочі місця, йде випуск продукції за низкою напрямів, здатної конкурувати на міжнародному ринку. Як підсумок, країна отримує безліч технологій, які дають

змогу реалізувати вигідні пропозиції та інвестиції [59, с. 102]

Значущою є зміна стратегії, національної політики держави у сфері ставлення до інтелектуальної міграції. Замість звичної «донорської» політики інтелектуальної еміграції набирають популярності практики надання розвиненим країнам так званих «інтелектуальних послуг». Відмінність у підходах вельми значна. Спочатку необхідно пам'ятати, що формування будь-якого кваліфікованого фахівця потребує високих економічних витрат. Інтелектуальне донорство передбачає втрату в повному сенсі слова фахівця і, як наслідок, усіх коштів, вкладених у нього. Сучасна держава прагне до того, щоб

перейти до ідеї тимчасової трудової інтелектуальної еміграції та надання державного сприяння «зворотному витоку умів». Можна говорити про те, що сьогодні у сфері інтелектуального капіталу здійснюється перехід до сучасних

капіталістичних відносин. Своєю чергою це дасть змогу монетизувати результати інтелектуальної діяльності і використовувати ці однойменні ресурси для надання різних послуг.

Безумовно, що надання прозорості та ясності у сфері інтелектуальних відносин могло б стати надійним методом, що підвищує загальну ефективність реалізації таких програм. Держава потребує цивілізованих ринків інтелектуальної продукції та інтелектуальних послуг національного, регіонального та місцевого рівнів з можливістю прямого доступу на ринки виробників інтелектуальної продукції та її замовників з мінімальною участю посередників.

Лібералізація ринку інтелектуальних послуг, помножена на політику протекціонізму, стає суттєвим, принциповим аргументом і способом відстоювання власних інтересів на світовому ринку інтелектуальних послуг.

Цікавим видається положення про необхідність формування не тільки ліберального ринку та інтелектуального протекціонізму, але також біржі інтелектуальної праці та послуг, що дасть змогу зблизити власників відповідних капіталів та інструментів замовників, які були б зацікавлені в отриманні вигоди від використання фахівців у конкретних галузях знання.

Таким чином, варто зазначити, що для досягнення окреслених результатів, які багато в чому є бажаними та ідеальними, необхідно модернізувати конкурсну систему грантів на проведення наукових досліджень і виконання робіт у сфері науки та освіти. Іншою суттєвою формою підтримки можуть стати організаційні заходи щодо попередження корупційної поведінки під час організації наукових досліджень. Нарешті, не можна забувати і про вдосконалення преміальної системи оплати праці. Існує й низка інших рекомендацій, які дають змогу ефективніше формувати інтелектуальний капітал. Загалом, суттєва проблема інтелектуальної міграції містить у собі низку позитивних і негативних моментів, кожен з яких має мислитися нерозривно з процесом інтелектуальної міграції [56,

2.3. Актуальні вимоги до інтелектуальних мігрантів у країнах ЄС

Сьогодні ЄС нарівні зі США – один із регіонів, куди постійно спрямовуються значні потоки мігрантів. Кожен третій мігрант у світі живе в одній із європейських країн, 27 з яких входять до складу ЄС. На ЄС припадає 97% усіх мігрантів, які легально проживають у ЄС. Уже не перший рік він працює над створенням спільної трудової міграційної політики.

Відповідно до Амстердамського договору, з 2005 р. ці питання вирішуються кваліфікованою більшістю в Раді. Після набуття чинності Лісабонського договору 2009 р. принцип одностайності було скасовано у вирішенні питань регулювання легальної міграції, і ця сфера стала для країн-членів змішаною компетенцією держав-членів і Комісії. Незважаючи на це, під час залучення трудових мігрантів країни ЄС продовжують керуватися своїми власними економічними інтересами і потребами національних ринків праці.

Крім того, за ними, як і раніше, закріплено право самостійно визначати квоти допуску трудових мігрантів на свою територію. Із цим пов'язана складність вироблення ефективних рішень на наднаціональному рівні.

Рух інтелектуальних мігрантів до країн ЄС мав хвилеподібний характер.

Історія масового припливу трудових мігрантів до Європи пов'язана з післявоєнним періодом, коли європейські країни зіткнулися з необхідністю відновлення своїх економік в умовах різкої нестачі робочої сили після закінчення

Другої світової війни. Саме тоді на їхню територію хлинула хвиля трудових мігрантів. Так, у 1950-1960-х рр. спостерігалось значне зростання припливу іноземної робочої сили в такі країни, як Франція, Велика Британія, Німеччина, Австрія, Бельгія, Данія, Нідерланди, Іспанія та Італія. Однак економічна криза, що вибухнула у 1974 р., призвела до істотного скорочення робочих місць і зростання там безробіття, а отже, до зменшення припливу трудових мігрантів.

Проте загалом за рахунок воз'єднання сімей кількість мігрантів, що прибувають, надалі не скоротилася. Протягом 1970-х рр. їхній середній приплив до країн ЄС становив 240 тисяч осіб на рік [49, с. 18].

У 2000-х рр. загальна кількість інтелектуальних мігрантів у країнах-членах ЄС постійно зростала. Згідно з даними Генерального директорату з фінансових та економічних справ Єврокомісії, до середини 2000-х років частка іноземців порівняно із загальною чисельністю населення в багатьох державах ЄС істотно зросла. В Австрії, Іспанії та Ірландії вони становили уже понад 10 % від загального населення країни.

За чисельністю інтелектуальних мігрантів у ЄС лідирують Німеччина (7,2 млн осіб), Іспанія (5,7 млн осіб), Велика Британія, Італія та Франція (близько 4 млн осіб). За даними Організації економічного співробітництва та розвитку, в Австрії їх понад 13 % від загальної кількості зайнятих, у Німеччині, Іспанії – близько 9 %.

Варто зазначити, що досить тривалий час країни-члени ЄС традиційно дотримувалися політики «нульової імміграції», відповідно до якої вони продовжували стримувати легальну трудову імміграцію. Згідно з рішенням Європейської Ради 1994 р. країни-члени повинні були відмовити у в'їзді на свої території з метою працевлаштування громадянам третіх країн.

Проте вже у 2000 р. формується новий підхід до інтелектуальної міграції.

В повідомленні «Про імміграційну політику Співтовариства», в якому було запропоновано практичні шляхи реалізації положень, розроблених на саміті в Тампері (1999 р.), Комісія, враховуючи становище на ринках праці країн-членів, висловила сумнів в ефективності політики «нульової міграції». У Лісабонській стратегії, ухваленій у березні того ж року, також визнавалося, що подібний підхід, який діяв протягом попередніх 30 років, не відповідає цілям економічного зростання ЄС в нових умовах [61, с. 88].

Старіння населення та нестача власної робочої сили – ось ті чинники, які спонукали країни ЄС переглянути ставлення до залучення трудових мігрантів із третіх країн. Проблема старіння виражається в дисбалансі між працездатним населенням, з одного боку, та особами, які не досягли працездатного віку та пенсіонерами, з іншого. Це призводить до дефіциту робочої сили на ринку праці практично всіх країн-членів Союзу.

Крім того, причиною нестачі робочої сили в ЄС (як, утім, одночасно і безробіття) за тими чи іншими спеціальностями часто є невідповідність кількості підготовлених кадрів попиту на фахівців на ринку праці. Деякі експерти відзначають також низьку мобільність робочої сили всередині самого ЄС.

Після найбільшого в історії розширення ЄС у 2004 р. Лісабонська стратегія, ухвалена на саміті ЄС у березні 2000 р., являла собою стратегічний план розвитку Європейського союзу до 2010 року. Головною метою стратегії було оголошено досягнення високої конкурентоспроможності та стійких темпів розвитку економіки ЄС. У березні 2010 р. було ухвалено наступну десятирічну стратегію економічного розвитку ЄС «Європа 2020: стратегія раціонального, сталого та інклюзивного зростання».

Мобільність робочої сили всередині ЄС зростає, але порівняно з чисельністю робітників-мігрантів із третіх країн, вона, як і раніше, була невеликою.

Одночасно з тим, що ні Комісія, ні окремі держави-члени ЄС не схильні вважати міграцію головною і єдиною панацеєю від соціально-економічних проблем, останнім часом питання регулювання і навіть заохочення інтелектуальної міграції поступово стає одним із головних пріоритетів загальної імміграційної політики ЄС [60, с. 105].

З початку 2000-х років став спостерігатися істотний поворот ЄС у бік заохочення легальних каналів доступу мігрантів головним чином до таких категорій, як висококваліфіковані та сезонні робітники, студенти та науковці з третіх країн. З ухваленням Гаазької програми було запущено процес консультацій про загальноєвропейські правила в'їзду і проживання громадян третіх країн, які легально прибувають до ЄС для працевлаштування.

Перший рік дії програми виявився дуже продуктивним з точки зору вироблених ЄС документів у сфері міграційної політики. Варто відзначити «Стратегічний план дій у сфері легальної міграції». Головною його метою стала розбудова спільних для всіх держав-членів ЄС правил її регулювання. У документі містилася пропозиція створити рамкову директиву, яка б мала

загальний характер, але водночас буда б юридично зобов'язуючою для всіх держав-членів, щоб забезпечити права усіх іноземних громадян у сфері легальної зайнятості на території ЄС. Ця директива доповнила Директиву щодо громадян третіх країн, які проживають на території ЄС, і поширила основні права і на тих іноземних робітників, яким ще не було надано статус, що дає право на довгострокове проживання (long-term residence status). Відповідно до пропонованої рамкової директиви, запроваджено єдину форму для видачі дозволів на роботу і проживання робітникам із третіх країн з включенням їхніх біометричних даних. Передбачається, що термін дії подібного дозволу строго прив'язаний до терміну легального робочого контракту мігранта. Істотним мінусом цієї пропозиції є відсутність механізму контролю і забезпечення виїзду мігрантів після закінчення дії їхнього трудового договору, щоб мігранти не залишалися на території ЄС на нелегальному становищі.

Пропоновані директиви встановлюють правило, згідно з яким доступ на ринки праці ЄС полегшений для цих категорій іноземних робітників. Обов'язковими вимогами є наявність трудового договору за тією спеціальністю, на яку існує реальний економічний попит у приймаючій країні (хоча винятки можуть бути зроблені для певних регіонів або секторів економіки). Тим самим Комісія і країни-члени прагнуть обмежити масовий наплив із третіх країн трудових мігрантів тих спеціальностей, на які претендують громадяни самого ЄС. Крім того, у стратегічному плані Комісія пропонувала створити спеціальну єдину процедуру для прискорення прийому мігрантів, які підпадають під дію директиви щодо висококваліфікованих робітників [57, с. 41].

Це дозволило останнім уникнути звичайних бюрократичних зволікань при отриманні дозволу на в'їзд, роботу і проживання на території ЄС. Процедура може також поширюватися на трудову мобільність усередині самого ЄС. Щодо в'їзду і перебування сезонних робітників в одній із пропонованих директив розроблено схему, яка дозволяє їм працювати кілька місяців щороку протягом чотирьох або п'яти років поспіль. Спираючись на досвід США, які давно вважаються вкрай привабливим регіоном для висококваліфікованих мігрантів,

Комісія також виступила за запровадження так званої «Зеленої карти ЄС», подібної до американської Грін карт (Green card). Як відомо, остання відіграє досить значну роль у розвитку економіки та науки в США, забезпечуючи їхню конкурентоспроможність у світі.

У повідомленні Комісії від 2008 р. під назвою «Спільна імміграційна політика Європейського Союзу: принципи, напрями, інструменти» набули розвитку десять принципів, на яких ґрунтуватиметься міграційна політика в перспективі. Саме ці принципи лягли в основу нової програми розвитку простору свободи, безпеки та правосуддя «Відкрита та безпечна Європа на службі та захисті громадян».

Реалізація стокгольмської програми стало важливим кроком на шляху просування до спільної політики ЄС у сфері легальної міграції. Одним з її пріоритетів, одночасно із захистом кордонів і боротьбою зі злочинністю та нелегальною міграцією, є створення більш ефективного каналу доступу для осіб з легальним статусом.

Варто зазначити, що структура трудової імміграції до країн ЄС неоднорідна. Це багато в чому пов'язано з тим, які види виробництва (високотехнологічні, аграрного сектора, сектора послуг) у тій чи іншій країні потребує приїжджкої робочої сили.

Серед країн, яким вдається залучити найбільшу кількість висококваліфікованих фахівців, виділяються Велика Британія, Франція, Іспанія та Португалія. Як відомо, не тільки освітній і професійний рівень, а й структура зайнятості іммігрантів у ЄС також різна від країни до країни. Так, у країнах південної Європи завжди існує попит на сезонних робітників, працівників для сільськогосподарської галузі та сфери послуг і оптово-роздрібною торгівлі [5, с. 123].

Країни з більш розвиненим промисловим сектором (Австрія, Німеччина, Нідерланди, Бельгія та Франція, Швеція) зацікавлені в залученні висококваліфікованих мігрантів у такі галузі, як гірничодобувна, обробна та високотехнологічні, наукомісткі й ті, що динамічно розвиваються, зокрема в

сектор нових технологій. Водночас попит на робочу силу середньої кваліфікації в соціальній, житлово-комунальній, освітній та медичній сферах не знижується.

З огляду на істотні відмінності ринків праці окремих країн-членів, ЄС сьогодні робить спробу створити зовнішній вимір регулювання трудової міграції з урахуванням національних інтересів країн-членів.

Для ЄС Партнерство для мобільності залишається насамперед одним із механізмів боротьби з нелегальною міграцією. Усвідомлюючи можливі негативні наслідки надання мігрантам полегшеного доступу на свою територію і ринок праці, ЄС прагне забезпечити собі максимальний захист і гарантії.

Як і в разі планів дій у рамках Європейської політики суспільства, у цьому випадку діє принцип обумовленості (conditionality). Сукупна роль ЄС (Комісії та країн-членів) є явно вирішальною і дає змогу ЄС в односторонньому порядку зачіпати питання внутрішнього розвитку та політики держави-партнера. Так,

Комісія вказує на необхідність і бажаність того, щоб третя країна-учасниця угоди з мобільності прагнула поліпшити свої внутрішні соціально-економічні умови. ЄС активно прагне укладати з третіми країнами угоди про реадмісію та охорону кордонів [10, с. 141].

Крім того, оскільки головним предметом таких угод є тимчасова міграція, то третя країна повинна взяти на себе також зобов'язання забезпечити соціально-економічну реінтеграцію своїх громадян, які повернулися з ЄС, включно з наданням їм можливостей для подальшого працевлаштування на батьківщині. В обмін на виконання висунутих третій країні умов ЄС надає полегшений доступ на свою територію і ринки праці громадянам держави-партнера, зокрема студентам, ученим, молодим фахівцям, волонтерам, громадянам держави-партнера; надає послуги з працевлаштування, інформацію про вакансії та правила в'їзду на територію ЄС, а також готовий забезпечити фінансову та технічну допомогу в питаннях регулювання міграційних потоків і соціально-економічній ситуації.

Варто зазначити, що в рамках Партнерства для мобільності ЄС, поряд із заохоченням інтелектуальної міграції, як і раніше, зберігає прагнення істотно

мінімізувати кількість мігрантів, які нелегально залишаються на його території.

Як заявляє Єврокомісія, плюсом Партнерства для третіх країн є боротьба з «витокком умів», яка оголошена однією з головних цілей співпраці. За взаємною

згодою сторін може бути передбачено обмеження полегшеного доступу в ЄС для

мігрантів-працівників тих секторів економіки, в яких спостерігається різка

нестача робочої сили в країні-партнері. Однак заявлена ЄС мета вельми

суперечлива. Країни ЄС прагнуть до задучення саме висококваліфікованих мігрантів і очевидно, що створюючи полегшені умови доступу таких фахівців із

третіх країн на свої території, ЄС, можливо, тільки посилює їхні стимули

покинути свою країну-походження [32, с. 400].

Нині ЄС намагається активно заохочувати також такий напрям інтелектуальної міграції, як кругова міграція. Загальне визначення цього поняття

вперше з'явилося в повідомленні Комісії 2005 р. про міграцію та розвиток і

надалі було розвинене в повідомленні про кругову міграції та партнерство для

мобільності між ЄС і третіми країнами 2007 р.

Фактично кругова міграція являє собою ротацию робочої сили, тобто передбачає полегшене пересування осіб між країнами, метою якого є тимчасове

працевлаштування. Головним тут є забезпечення кругового характеру, тобто

повернення мігрантів до країни походження з правом повторного в'їзду на територію ЄС. Саме надання привілейованого статусу та спрощеної процедури

повторного отримання трудової візи розглядається Комісією як один із стимулів кругової міграції.

Експерти зазначають, що іншим ключовим чинником для повернення мігрантів є можливість переведення пенсій і пенсійних шпег до країни їхнього

походження після перебування та роботи в ЄС. Річ у тім, що більшість країн-членів ЄС, як правило, вимагають, щоб навіть тимчасові мігранти здійснювали

податкові внески до системи соціального страхування в період свого перебування та роботи на їхній території [39, с. 132].

Проблема полягає у тому, що після повернення на батьківщину інтелектуальні мігранти не можуть скористатися соціальними накопиченнями,

зробленими в приймаючій країні. Для розвитку кругової міграції на додаток до ініціатив ЄС загалом передбачається укладення двосторонніх угод між окремими країнами-членами ЄС, що сприятиме більш ефективній співпраці, оскільки тоді зачіпаються конкретні інтереси та ситуації на ринках праці обох сторін. У рамках

двосторонніх відносин можливе встановлення контактів і прямого співробітництва національних служб зайнятості та агентств з працевлаштування, а також подолання проблеми з пенсійними відрахуваннями. Так, Індія вже пішла шляхом укладення двосторонніх угод про соціальне страхування з низкою країн

ЄС, завдяки яким мігранти, які прибувають за короткостроковим трудовим договором, звільнюються від необхідності сплати внесків у систему соціального страхування приймаючої країни, або їм гарантується перерахування пенсії в разі переїзду.

Однак поряд із перевагами, а саме із заповненням ринку праці ЄС фахівцями з третіх країн, кругова міграція за неефективного управління може не виправдати себе. Головним занепокоєнням Союзу є те, що вона може перетворитися на постійну. Поки що неясно наскільки ефективними виявляться заходи, запропоновані ЄС для забезпечення того, щоб мігранти не залишалися

нелегалами після закінчення їхніх трудових договорів і віз. Як гарантії повернення пропонується введення, наприклад, письмового зобов'язання з боку мігранта про повернення. Обговорюється також і питання про грошову страхову заставу, яку сплачує роботодавець або сам мігрант. Ця застава буде конфіскована приймаючою державою в разі, якщо мігрант не виїхав з її території до закінчення терміну дії його візи.

У середині 2009 р. було ухвалено Директиву про умови в'їзду і перебування громадян третіх країн з метою працевлаштування на висококваліфіковані спеціальності. Подібна ініціатива обговорювалася як на рівні експертів, так і в ЗМІ. Необхідність ухвалення цієї директиви в ЄС була

викликана тим, що масштаб імміграційних потоків до країн-членів усе ж таки не завжди відповідає потребам ринку праці через приплив нелегальних мігрантів, або тих, хто не бажає працювати, які прибули до ЄС за каналами возз'єднання

сімей. Цілком зрозуміло, що країни ЄС більш зацікавлені в людях, які працювали б на благо їхніх економік і платили податки.

Директива, яка набула чинності 2009 р., одночасно ввела в дію так звану Європейську Блакитну карту і визначила єдині правила і підстави видачі її мігрантам, які претендують на висококваліфіковані посади, на території всіх країн-членів ЄС. Головна мета Директиви – спрощення процедур в'їзду та видачі дозволів на роботу і перебування для цієї категорії мігрантів шляхом гармонізації умов серед усіх країн-членів ЄС. Її дія поширюється і на членів їхніх

сімей. Розширюються також права і статус легальних трудових іммігрантів, які вже проживають на території ЄС. Європейська комісія підкреслює необхідність диференційованого і цільового підходу в галузі залучення іноземної робочої сили з огляду на прагнення ЄС до підвищення економічного потенціалу [11, с. 44].

Для в'їзду на територію ЄС для цієї групи осіб визначено такі умови:

- наявність трудового договору або такого, що має юридичну силу пропозиції про прийняття на роботу з обумовленою середньорічною заробітною платою, яка б була не менше, ніж у 1,5 рази вищою за середньорічну зарплату в даній країні-члені ЄС;

- наявність чинного закордонного паспорта (або іншого подібного документа) і дозволу на перебування або національної довгострокової візи;

- наявність медичної страховки;

- документи (для певних спеціальностей), які підтверджують, що кандидат, крім освіти і кваліфікації, відповідає всім необхідним вимогам до посади.

Розмір заробітної плати кваліфікованих мігрантів, які претендують на отримання Блакитної карти, став предметом дискусії і розбіжностей між Комісією та Європарламентом. Спочатку Комісія пропонувала, щоб її величина становила не менше трикратного розміру мінімальної заробітної плати в приймаючій країні. У листопаді 2008 р. Європейським парламентом за переважної більшості голосів було запропоновано кілька поправок до проєкту

директиви. Парламент запропонував змінити мінімальну суму заробітної плати і зробити її рівною 1,7 середньої місячної або річної оплати праці відповідно в даній країні-члені ЄС.

В остаточному варіанті директиви вона зафіксована в 1,5 від середнього рівня доходу в країні, що приймає. Зниження цього показника істотно розширює коло кваліфікованих мігрантів, які можуть претендувати на отримання Блакитної карти. Країни-члени ЄС проте можуть висувати додаткові вимоги у зв'язку з тим, що структура ринку праці в кожній окремій країні різна [18, с. 28].

Існує й низка інших обмежувальних умов на отримання Блакитної карти.

Так, кандидат не повинен становити загрози громадському порядку з точки зору держави-члена. З метою безпеки передбачається також положення про надання кандидатом адреси свого проживання в приймаючій країні. Держави-члени самостійно визначають кількість іноземних громадян, яких вони приймають за цією директивою. Крім того, саме держава-член ЄС вирішує, хто має подавати заявку на отримання Блакитної карти: сам іноземний громадянин або його роботодавець.

Термін розгляду заявки становить до 90 днів, а дія самої картки визначено від одного року до чотирьох років. Держави-члени ЄС мають право відмовити у видачі Блакитної карти в разі, якщо держава-член, з огляду на становище на ринку праці, надає перевагу за тією чи іншою спеціальністю громадянам ЄС або іноземним громадянам, які мають перевагу відповідно до закону США про товариства, або тим мігрантам, які вже є законними резидентами ЄС і проживають на його території на довгостроковій основі. Країни-члени можуть знижувати цей рівень річної заробітної плати до 1,2 рази від середнього по країні на власний розсуд для тих спеціальностей, у яких існує особливий попит на іноземну робочу силу.

Причиною анулювання дії Блакитної карти може стати нездатність іноземного громадянина забезпечити проживання собі та своїй сім'ї без соціальної допомоги, або в разі, якщо він не був працевлаштований протягом трьох місяців поспіль або більш ніж один раз за весь період дії карти. Це досить жорстка вимога ще більше прив'язує мігранта до того трудового договору, на

підставі якого він отримав Блакитну карту. Важливо, що Директива надає власникам Блакитної карти і членам їхніх сімей певні права, що прирівнюються до прав громадян щодо умов праці, соціального захисту, пенсій, визнання дипломів, освіти та підвищення кваліфікації. Блакитна карта також дозволяє її власникам і членам їхніх сімей багаторазовий в'їзд на територію країни-члена ЄС, що видала карту.

Для підтримки ефективності дії Директиви щодо висококваліфікованих мігрантів на рівні ЄС передбачається збір усієї необхідної інформації, для чого країни-члени, починаючи з 2013 р., повинні надавати Комісії дані про кількість

виданих, анульованих і продовжених ними Блакитних карт, про випадки відмови у видачі карти, про національності та спеціальності іноземних громадян та їхні сім'ї [41, с. 179].

Слідом за запровадженням Директиви щодо висококваліфікованих мігрантів, влітку 2010 р. член Комісії з внутрішніх справ С. Мальстрем виступила з пропозицією про продовження роботи в напрямку розвитку трудової міграції в ЄС і якнайшвидше введення в дію двох інших директив, згаданих у Стратегічному плані дій 2005 р.: щодо співробітників міжнародних компаній, а також сезонних робітників. Директива про співробітників міжнародних

компаній була докликана допомогти останнім тимчасово направляти своїх провідних фахівців, які не є громадянами ЄС, у свої філії та дочірні компанії, що знаходяться на території ЄС [41, с. 180].

Нині міжнародні компанії зустрічаються з низкою труднощів, пов'язаних із різними і часто ускладненими правилами та процедурами отримання дозволу на роботу для своїх працівників. Крім того, ці правила різні в різних країнах-членах ЄС.

Розробка подібних директив, створення зовнішнього виміру регулювання інтелектуальної міграції та заохочення циркулярної міграції спрямовані на створення більш ефективної загальної політики ЄС у сфері регулювання інтелектуальної міграції. При цьому всі пропоновані Комісією ініціативи щодо

заохочення легальної міграції досі розглядаються країнами-членами скоріше як засіб забезпечення контролю над міграційними потоками в цілому.

Сьогодні спостерігається очевидна слабкість пропонованих директив. Вона полягає у тому, що країни-члени можуть створювати паралельні схеми по залученню інтелектуальних мігрантів, керуючись своїми національними інтересами і конкуруючи один з одним. Більше того, участь лише групи країн ЄС в угодах про Партнерство для мобільності посилює неоднорідність і нестабільність наднаціональної політики ЄС в цій сфері.

Тим не менше в цілому ініціативи Європейського союзу в галузі трудової міграції сміливо можна вважати кроком вперед. За даними Євростату, у 2019 р. в ЄС проживало близько 21,8 млн громадян третіх країн, що становить 4,9 % від загального населення ЄС. Серед них близько 12,8 млн осіб були зайняті на ринку праці ЄС, що становить 7,4 % від загальної кількості зайнятих.

У 2019 р. ЄС видав близько 3 млн дозволів на проживання громадянам третіх країн, з яких близько 1,2 млн були пов'язані з інтелектуальною міграцією. Серед них близько 27 тисяч були видані за синьою карткою ЄС, яка призначена для висококваліфікованих фахівців.

У 2019 р. ЄС уклав двосторонні угоди про партнерство для мобільності з дев'ятьма третіми країнами: Вірменією, Азербайджаном, Білоруссю, Грузією, Молдовою, Монголією, Нігерією, Тунісом і Кабо-Верде. Ці угоди спрямовані на поліпшення управління міграційними потоками і сприяння круговій і тимчасовій інтелектуальній міграції.

Висновки до 2 розділу

Таким чином, сьогодні ЄС нарівні зі США – один із регіонів, куди постійно спрямовуються значні потоки мігрантів. Кожен третій мігрант у світі живе в одній із європейських країн, 27 з яких входять до складу ЄС. На ЄС припадає 97% усіх мігрантів, які легально проживають у ЄС. Уже не перший рік він працює над створенням спільної трудової міграційної політики.

Інтелектуальна міграція підпорядковується загальносвітовим законам, зокрема – відомому закону попиту та пропозиції. Ідеться про офіційну статистику як результат соціологічного опитування: мотивами від'їзду стають економічно вищі заробітні плати та неможливість реалізувати себе в конкретній країні повною мірою. Крім усього іншого, значущим стає формування відповідного рівня технічних і технологічних засобів, що дає підвищену соціальну мобільність для окремої людини і всього суспільства в цілому. Слід зауважити, що найбільша мобільність характерна радше для фахівців у галузі природничо-наукового профілю (математики, фізики, біологи, медики, програмісти та деякі інші фахівці).

Однією з форм вираження представленого процесу є трансміграція висококваліфікованого персоналу в різні регіони світу. Як приклад можна проаналізувати ситуацію з міграцією в ЄС, в якому реалізується ідея високої конкуренції між кваліфікованими фахівцями. Деякі вчені вважають, що представлена тенденція ґрунтується на формуванні та просуванні Болонської системи освіти, що включає в себе єдині стандарти отримання компетенцій.

Європейська комісія підкреслює необхідність диференційованого і цільового підходу в галузі залучення іноземної робочої сили з огляду на прагнення ЄС до підвищення економічного потенціалу.

Для в'їзду на територію ЄС для інтелектуальних мігрантів визначено такі умови:

- наявність трудового договору або такого, що має юридичну силу пропозиції про прийняття на роботу з обумовленою середньорічною заробітною платою, яка б була не менше, ніж у 1,5 рази вищою за середньорічну зарплату в даній країні-члені ЄС;
- наявність чинного закордонного паспорта (або іншого подібного документа) і дозволу на перебування або національної довгострокової візи;
- наявність медичної страховки;

– документи (для певних спеціальностей), які підтверджують, що кандидат, крім освіти і кваліфікації, відповідає всім необхідним вимогам до посади.

Розмір заробітної плати кваліфікованих мігрантів, які претендують на отримання Блакитної карти, став предметом дискусії і розбіжностей між Комісією та Європарламентом. Спочатку Комісія пропонувала, щоб її величина становила не менше трикратного розміру мінімальної заробітної плати в приймаючій країні. У листопаді 2008 р. Європейським парламентом за

переважної більшості голосів було запропоновано кілька поправок до проекту директиви. Парламент запропонував змінити мінімальну суму заробітної плати і зробити її рівною 1,7 середньої місячної або річної оплати праці відповідно в даній країні-члені ЄС.

В остаточному варіанті директиви вона зафіксована в 1,5 від середнього рівня доходу в країні, що приймає. Зниження цього показника істотно розширює коло кваліфікованих мігрантів, які можуть претендувати на отримання Блакитної карти. Країни-члени ЄС проте можуть висувати додаткові вимоги у зв'язку з тим, що структура ринку праці в кожній окремій країні різна.

Існує й низка інших обмежувальних умов на отримання Блакитної карти.

Так, кандидат не повинен становити загрози громадському порядку з точки зору держави-члена. З метою безпеки передбачається також положення про надання кандидатом адреси свого проживання в приймаючій країні. Держави-члени

самостійно визначають кількість іноземних громадян, яких вони приймають за цією директивою. Крім того, саме держава-член ЄС вирішує, хто має подавати заявку на отримання Блакитної карти: сам іноземний громадянин або його роботодавець.

Термін розгляду заявки становить до 90 днів, а дія самої картки визначено від одного року до чотирьох років. Держава-член ЄС має право відмовити у видачі Блакитної карти в разі, якщо держава-член, з огляду на становище на ринку праці, віддає перевагу за тією чи іншою спеціальністю громадянам ЄС або іноземним громадянам, які мають перевагу відповідно до закону Співтовариства,

або тим мігрантам, які вже є законними резидентами ЄС і проживають на його території на довгостроковій основі. Країни-члени можуть знижувати цей рівень річної заробітної плати до 1,2 рази від середнього по країні на власний розсуд для тих спеціальностей, у яких існує особливий попит на іноземну робочу силу.

Причиною анулювання дії Блакитної карти може стати нездатність іноземного громадянина забезпечити проживання собі та своїй сім'ї без соціальної допомоги, або в разі, якщо він не був працевлаштований протягом трьох місяців поспіль або більш ніж один раз за весь період дії карти. Це досить

жорстка вимога ще більше прив'язує мігранта до того трудового договору, на

підставі якого він отримав Блакитну карту. Важливо, що Директива надає власникам Блакитної карти і членам їхніх сімей певні права, що порівнюються до прав громадян щодо умов праці, соціального захисту, пенсій, визнання

дипломів, освіти та підвищення кваліфікації. Блакитна карта також дозволяє її

власникам і членам їхніх сімей багаторазовий в'їзд на територію країни-члена ЄС, що видала карту.

РОЗДІЛ 3 ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА МІГРАЦІЯ У ВИМІРІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

НУБІП УКРАЇНИ

3.1. Питання взаємозв'язку інтелектуальної міграції та національної безпеки

НУБІП УКРАЇНИ

В останній час вкрай загострилися проблеми міжнародної, політичної та індивідуальної безпеки, що пов'язано з «демонтажем» системи міжнародної

безпеки, що існувала з часів закінчення Другої світової війни та базованої на

НУБІП УКРАЇНИ

принципі мирного співіснування двох суспільно-політичних систем. Після зникнення з політичної карти світу Радянського Союзу та країн народної демократії Східної Європи в геополітичній та соціокультурній реальності

виявилися нові цивілізаційні протиріччя, а невирішені колишні стали гострішими.

НУБІП УКРАЇНИ

Цивілізаційні протиріччя на початку ХХІ ст. загострилися до ступеня масштабного цивілізаційного протистояння, яке будь-якої миті може прийняти глобальний військовий характер. Це пов'язано, перш за все, зі зростанням

релігійного фанатизму та бажанням політичних акторів відігравати самостійну

НУБІП УКРАЇНИ

роль на міжнародній арені. Всі ці різноманітні фактори загострили актуальність проблеми безпеки.

Різні види та аспекти безпеки – економічні, політичні, психологічні та інші – активно досліджуються вченими-суспільствознавцями вже протягом кількох

НУБІП УКРАЇНИ

століть. Однак необхідність узагальнення множини емпіричних даних та окремих теоретичних положень виразно виявилася у к. ХХ ст., хоча інтенсивна робота велася протягом усього минулого століття, відзначеного двома світовими

війнами [40, с. 57].

Вивчення різних аспектів проблеми безпеки актуалізувалося у ХХ ст.,

НУБІП УКРАЇНИ

проте проблема розуміння сутності безпеки на кожному етапі розвитку людського суспільства завжди вимагала від людини пошуку різних методів досягнення захищеності та стійкості її буття.

Ці методи були зумовлені конкретною культурно-історичною ситуацією, способом життя людей, їхнім світорозумінням і т. п. Передумови зародження знань про безпеку можна простежити у міфології, релігії, філософії тощо.

Способом розуміння безпеки спочатку виступав міф, який концентрував первинні уявлення про безпеку та одночасно був механізмом її забезпечення. У міфі людина мала справу з живими істотами, від яких залежало її існування, а вивчення безпеки відбувалося у формі «пізнання».

Поява релігійної форми світогляду внесла вагомий внесок у розуміння проблеми безпеки. Її сутність у релігіях усвідомлюється як абсолютне благо, яке, наприклад, у буддизмі, називається нирваною, а в ісламі та християнстві персоніфікується у понятті всемогутнього Бога – носія та джерела безпеки, яке також здатне карати. Відповідно, страх божий оберігає людину від неправильних вчинків, а релігійна віра грає основну роль у створенні безпечного для життя людини світу. Початкові уявлення про безпеку служили важливим чинником організації стабільного функціонування та розвитку суспільства. Поступово вони трансформувалися та концептуально оформлялися з урахуванням життєвих реальностей та протиріч.

Сучасність, що переживається людством, характеризується значним ступенем загострення існуючих протиріч та виникненням нових. У зв'язку з цим в даний час необхідний синтез знань про сам феномен безпеки, що допоможе створенню системної концепції забезпечення безпеки, необхідність якої назріла вже давно.

Багато вчених на сьогодні активно досліджують проблеми, пов'язані із безпекою. Однак істотні відмінності в розумінні суті соціальних процесів та їх трактуванні також стали причиною виникнення великої кількості концепцій, що іноді взаємодоповнюють, але часто зовсім суперечать одна одній.

Сама проблема безпеки може і повинна розглядатися з точки зору граничних, філософських підстав. Підвищена актуальність вивчення сутності поняття «безпеки» у контексті її світоглядних та філософських аспектів обумовлена низкою чинників. Серед них, зокрема, можна назвати складність та

суперечливість сучасних процесів трансформацій геополітичного та гео економічного простору, актуалізацію необхідності вирішення глобальних проблем безпеки, кардинальні суспільно-політичні та соціально-економічні зміни, що спостерігаються останнім часом у багатьох країнах, які надають визначальний вплив на міжнародну та національну безпеку.

Як правило, при дослідженні сутності безпеки акцентується увага на таких трьох аспектах, як:

- 1) концептуальний (онтологічні та гносеологічні основи безпеки);
- 2) практичний (безпека розглядається у контексті відображення певних

потреб у життєдіяльності людини, суспільства, держави);

- 3) ціннісний (філософія безпеки, культура безпеки тощо) [42, с. 9].

Щодо цього зазначається, що безпека виступає якоюсь абстрактною формою вираження життєздатності та життєстійкості різних об'єктів. Проблема філософських засад безпеки людства та людини поряд з аксіологічним аспектом має онтологічну сторону.

Остання криється у фундаментальній проблемі виживання як самого людства, так і живої природи нашої планети. Подібною позиції дотримуються і багато зарубіжних вчених. Так, наприклад, Ф. Голденмунд визначає безпеку як стан, за якого відсутня небезпека, а відомий американський психолог А. Волферс вважає, що її слід розглядати у двох аспектах: об'єктивному та суб'єктивному. На його думку, в об'єктивному плані безпека – це відсутність загроз набутим цінностям, а в суб'єктивному – відсутність страху щодо того, що цим цінностям буде завдано шкоди. При цьому безпеку та стабільність не варто плутати зі стагнацією, яка згубна як для індивіда, так і для соціального організму.

Сучасне наукове знання про безпеку включає певні уявлення про цей феномен у рамках технічних, юридичних, військових, політичних, соціальних та інших наук, що знаходяться у взаємному зв'язку.

Сучасні уявлення про безпеку людини, суспільства, держави та міжнародного співтовариства загалом ґрунтуються на тому, що це досить складне соціально-політичне явище. Воно відбиває певні теоретичні уявлення

про взаємини людини, суспільства та держави, що акумулює в собі наслідки їх практичної багатогранної життєдіяльності, накопичений історичний досвід і, зрештою, переваги та культуру кожної людини (індивіда), суспільства, держави, загалом – цивілізації.

Будь-який соціум – це система, тому не випадково у ряді досліджень безпека трактується як властивість або атрибут системи. У рамках наведеного підходу, як правило, говорять про те, що безпека будь-якої складної функціонуючої системи – це її властивість, яка дозволяє цій системі функціонувати, розвиватися та процвітати у будь-яких складних умовах. Безпеку

розглядають як стабільне становище системи, у якому відсутні події, які впливають об'єкт.

В даний час найважливішими серед факторів, що впливають на безпечний розвиток соціальної системи, визнаються:

- 1) стійка тенденція зростання ролі екологічних чинників у житті людства;
- 2) все більше усвідомлення економічної суті та природи проблем, які накопилися в біосфері та вимагають для успішного вирішення спільних зусиль світової спільноти, тобто певного рівня співробітництва в системі міжнародних відносин;

- 3) необхідність подальшого пізнання та обліку при розробці стратегії безпечного розвитку того чи іншого суспільства еволюційних законів функціонування, розвитку природи та суспільства;

- 4) важливість вибору такої стратегії національного розвитку, за якої досягається гармонізація екологічних, соціальних, економічних, політичних та гуманітарних взаємовідносин та співвідношень;

- 5) всебічний облік як культурно-історичних особливостей національного розвитку, так і основних параметрів, складових та характеристик міжнародної безпеки, вплив яких найчастіше є вирішальним під час вирішення проблем забезпечення національної безпеки;

- 6) суперечливість, взаємозалежність та тенденція зростання динаміки змін загальнолюдських, національних, класових, групових та особистієних інтересів;

а в деяких випадках і ціннісних орієнтацій, які все більше знаходять свій прояв на державному, регіональному та глобальному рівнях міжнародних відносин [58, с. 147].

Багатьма дослідниками безпека характеризується як певний стан, та його специфіка трактується ними по-різному. Так, одні під безпекою розуміють стан взаємовідносин між суб'єктами, коли їхньому існуванню та незалежності не загрожує військова та інша загроза», тоді як інші – стан системи, де об'єкт – джерело загрози життю об'єкта, у якому ця загроза незмінно мала. Саме в цій обставині – акценті на рівні небезпеки – полягає цінність цього підходу.

Деякі вчені розглядають безпеку через систему взаємодій, проте такі відносини аналізують і трактують по-різному. Одні дослідники визначають безпеку як систему взаємодії між особистістю, суспільством, державою, а також міжнародною спільнотою, яка може забезпечити їм захист та організувати умови щодо нейтралізації загроз у системах та відносинах, а інші – як сукупність та взаємодію методів, принципів, ідей, що розробляються для усунення небезпеки. Аналіз існуючої літератури показує, що найпоширенішим підходом у вітчизняній науці є трактування безпеки як стану захищеності. Захищеність – екзистенційна властивість, що має різні відтінки в залежності від соціальної

галузі (правова, інформаційна, побутова та інші), до якої вона застосовується. Безпека тут бачиться на розгляді загроз, від яких необхідно захищатися. Саме ця точка зору знайшла своє вираження у сучасних правових документах.

Важливу роль системі безпеки держави відіграють різноманітні силові структури. Історично склалося, що першими після збройних сил у світовій історії з'явилися організації, які професійно забезпечують саме державну безпеку і охороняють політичний устрій. Тому всі організації, які виконували та виконують функції політичної поліції, як правило, навіть у своїх назвах мали чи мають слово «безпека» (у Великій Британії – Security Service, у Румунії – Securitate, США – National Security Agency тощо).

Національна безпека є одним із основних факторів стабільного розвитку держави, суспільства та окремих її членів. Процес глобалізації, що охоплює

сучасні держави, ставить перед керівництвом країни у забезпеченні національної безпеки нові завдання, у тому числі у сфері соціальних загроз, пов'язаних із ускладненням інтелектуальних міграційних процесів.

Національна безпека як складна система постає у взаємозв'язку трьох її основних елементів: національних інтересів, загроз національній безпеці та захисту від них. Тільки реалізація всіх елементів у комплексі може забезпечити національну безпеку держави [68, с. 21].

Розглядаючи національні інтереси як базове поняття сучасної практики та теорії міжнародних відносин, слід усвідомлювати, що міць держави значною мірою визначається її внутрішнім соціально-політичним станом та соціально-економічним потенціалом. У внутрішньополітичній сфері національні інтереси полягають у збереженні стабільності конституційного ладу, інститутів державної влади; у забезпеченні громадянського миру та національної згоди, правопорядку; у завершенні процесу становлення демократичного суспільства. Реалізація даних інтересів дозволить сформувати основу поступального розвитку особистості, суспільства та держави у всіх сферах життєдіяльності.

Серед загроз національній безпеці можна виділити:

- загрози, пов'язані з ослабленням системи державного регулювання та контролю, недосконалістю правової бази та відсутністю сильної державної політики у соціальній сфері, зі зниженням духовно-морального потенціалу суспільства, що є основними факторами, що сприяють зростанню злочинності, особливо її організованих форм, а також корупції;

- загрози в соціальній сфері визначаються глибоким розшаруванням суспільства, збільшенням питомої ваги населення, що живе за межею бідності, зростанням безробіття;

- загрози здоров'ю та життєдіяльності включають кризу систем охорони здоров'я та соціального захисту населення, алкоголізацію та наркотизацію населення. Наслідками глибокої соціальної кризи є деформація демографічного та соціального складу суспільства, падіння трудових ресурсів як основи розвитку, зниження духовного, морального та творчого потенціалу населення;

– загрози, що виникають внаслідок національних протиріч, порушення прав, свобод та законних інтересів громадян будь-якої національності, міжконфесійних та міжетнічних конфліктів [3, с. 138].

Безперечно, всяке міграційне переміщення містить у собі реальну або потенційну загрозу безпеці, оскільки, по-перше, тривалі за часом міграції руйнують звичні соціальні зв'язки. Суспільство стикається з проблемами «відпливу мізків», демографічною та соціально-професійною деформацією структури суспільства, зворотна міграція привносить зразки чужої культури. По-

друге, міграційні потоки надають тиск на соціальні зв'язки у місцях прибуття, нерідко тиск носить раптовий характер і у разі значної кількості мігрантів може стати надмірним, порушити систему сформованих соціальних відносин приймаючого суспільства. По-третє, відбувається формування мережі соціальних зв'язків етнічно та культурно чужих приймаючому суспільству. Це призводить до зіткнення етнічних стереотипів та норм поведінки.

За результатами проведених соціологічних досліджень ставлення населення до мігрантів було зроблено висновки, що відносно невеликі соціуми з їх розвиненою груповою самосвідомістю вважають загрозу традиційним відносинам, що склалися, цілком реальною і пов'язують її, перш за все, з небажанням іммігрантів адаптуватися до нових умов. Це формує соціальну напруженість у місцях підвищеної концентрації мігрантів, локальні спалахи етнічних конфліктів, зростання ксенофобії.

У сфері забезпечення та захисту національної безпеки провідним та первинним суб'єктом є держава. Водночас суб'єктами забезпечення національної безпеки можуть виступати та виступають різні об'єднання громадян: політичні партії, громадські організації, комерційні структури. Проте їхня участь, значною мірою, обмежена правовим статусом та нормативними актами, що регламентують їхню діяльність [20, с. 547].

Великого значення сьогодні набуває створення громадянами самодіяльних громадських структур для підтримки громадського порядку, самозахисту громадян та самого суспільства (груп самооборони, структур на підтримку

діяльності правоохоронних органів, природоохоронних, громадських організацій). На державу в даному випадку покладесться обов'язок стимулювати колективну участь громадян у забезпеченні національної безпеки.

Тільки взаємодія всіх вищезазначених суб'єктів дозволить захистити особу, суспільство та державу від реальних та потенційних загроз.

Варто виділити також групу інтересів, що зачіпають «гуманітарну сферу» – питання суспільної, соціальної та духовної безпеки особистості та суспільства. Важливо відзначити, що в ній присутні два різнорівневі компоненти: громадська безпека та безпека людини (особи).

Громадська безпека визначається як стан захищеності життя та важливих інтересів особистості, суспільства та держави від суспільно небезпечних дій та негативного впливу надзвичайних обставин, спричинених криміногенною ситуацією, а також надзвичайних ситуацій, викликаних стихійними лихами, катастрофами, аваріями, пожежами, епідеміями та іншими надзвичайними подіями [44, с. 349].

З цього випливає, що цілі та завдання забезпечення суспільної безпеки визначаються характером потенційних і наявних загроз, тобто умов і факторів, що створюють реальну чи потенційну небезпеку життю, здоров'ю, цивільним та політичним правам та свободам громадян, власності, державним та громадським інститутам, функціонування яких забезпечує умови життєдіяльності громадян, суспільства чи держави.

Соціальна (суспільна) безпека у широкому сенсі відображає соціальні вимоги та гарантії попередження небезпеки, що загрожує особистості (особова безпека), суспільству (суспільна безпека), окремій групі (колективна, групова безпека). Включення в цей контекст безпеки держави збігається з інтерпретацією національної безпеки у сучасному її трактуванні.

Соціальне життя сьогодні відрізняється динамікою та характеризується новими пріоритетами. Одним із таких пріоритетів виступає людина, співвідношення її інтересів з інтересами суспільства та держави. Людина при

цьому ставиться в центр проведених досліджень та інших заходів – як головна соціальна цінність.

Соціальна безпека має включати не просто захист людини, а створення умов для її здатності до відтворення і вдосконалення життя у вигляді взаємоспрямованих соціальних процесів особистості, суспільства та держави як суб'єктів безпеки. Тільки за такого підходу до соціальної безпеки буде захищено життєво важливі потреби та інтереси особистості, суспільства та держави від внутрішніх та зовнішніх загроз, що гарантують поступальний розвиток людини, суспільства та держави.

Безпека тісно пов'язана з усіма сторонами життя суспільства, головною метою якого є забезпечення свого існування та розвитку. Висока значущість функції забезпечення безпеки пояснюється тим, що вона активно впливає на формування напрямів та можливі рівні розвитку у тій чи іншій сфері життєдіяльності [2, с. 247].

У ракурсі соціальної безпеки необхідно розглядати і проблеми, пов'язані з інтелектуальною міграцією. За відсутності належного контролю з боку держави міграція набуває нелегальних форм, стає некерованою, що, своєю чергою, веде до зростання соціальної напруги. Як вже було зазначено, наслідки міграції дуже суперечливі.

Головна організаційно-правова проблема соціальної безпеки у сфері міграції полягає у тому, щоб знайти форму взаємодії як комерційних, громадських, державних організацій, так і міжнародних установ, за допомогою якої міграційні потоки ефективно контролюватимуть органи влади.

Такою формою може стати соціальне партнерство в рамках якого, ґрунтуючись на праві та добрій волі, формуватимуться законодавчі норми, що дозволяють приймати справедливі рішення та сприяти їх практичному виконанню у сфері інтелектуальної міграції, насамперед. І тут важливим є не лише формування правового поля, а й визначення відповідних структур та їх активізація як суб'єктів соціального партнерства.

Зв'язок інтелектуальної міграції з національною безпекою двосторонній.

Проблема «міграція та безпека» в аналітичному відношенні розпадається на дві «підпроблеми»: безпеки спільностей, громад та держав, що зачіпаються міграційними потоками, та безпеки людей, які утворюють ці потоки. Справді, нерідко інтелектуальні мігранти стикаються у країнах в'їзду з різними видами економічної, соціальної чи культурної дискримінації [31, с. 28].

Ідея інтеграції іноземців у суспільство стає дедалі актуальнішою через збільшення кількості осіб, які не є громадянами тієї чи іншої країни, але постійно проживають та працюють на її території.

Соціальне партнерство має базуватися на засадах взаємної відповідальності бізнесу, держави та мігрантів. Держава, загалом, відповідає за розробку та реалізацію таких нормативних документів, які сприяють самоорганізації, утвердженню самоврядування на рівні територіальних поселенських спільностей, виключають можливість зниження якості життя приймаючого населення. В даному випадку державою повинні гарантуватися права та безпека не тільки іммігрантів, а й сторони, що приймає, оскільки основною функцією міграційної політики є інтегративна функція, що забезпечує досягнення ефективної взаємодії та громадянської згоди у всіх регіонах держави, що враховує різноманіття інтересів усіх її народів, створює умови для їхнього соціального та національно-культурного розвитку.

Найважливішою проблемою безпеки є підтримка соціальної цілісності та соціальної солідарності. Розвиваючи ідею солідарності, варто акцентувати увагу на місці в суспільстві інтелектуальних мігрантів, які повинні відігравати певну роль у підтримці його цінностей та інституцій. Прийняття певних правил і норм поведінки як суспільно прийнятних сприяє активізації діяльності соціальних груп, що інтегрували ці норми.

За допомогою суспільної згоди можуть утверджуватись соціальні відносини, які сприяють відмові від конфронтації та ненависті, розвивають партнерство серед громадян, незалежно від їх економічного, політичного,

соціального стану в суспільстві, національної та релігійної приналежності, країни прибуття.

Вирішальною основою виникнення та існування соціального партнерства завжди є соціальна проблема, у вирішенні якої суб'єкти партнерства мають

власний інтерес, причому їхні інтереси можуть і не збігатися. Звідси слідує, що

соціальне партнерство, відбиваючи весь спектр відносин з інтелектуальними мігрантами, з одного боку, і, прагнучи їх регулювання, з іншого, характеризується, по-перше, наявністю суб'єктів взаємодії, інтереси яких у своїй

основі протилежні; по-друге, необхідністю усвідомлення взаємодіючими

учасниками відмінностей своїх інтересів; по-третє, усвідомленням того, що

ринкова економіка реалізує нову функцію ринкових трудових відносин – захист та реалізацію значних інтересів суб'єктів праці шляхом утворення спеціальних організаційних структур та організації колективних дій [54, с. 65].

Політика соціального партнерства як цивілізована форма суспільних відносин як така неспроможна забезпечити захист інтересів суб'єктів цих відносин. Вона може здійснюватися у вигляді використання системи права.

Результати будь-якої людської діяльності виступають продуктом двох факторів – внутрішніх рушійних сил людини, їхньої активності, а також

зовнішніх соціальних умов реальної дійсності. Характер внутрішніх рушійних сил визначає загальний напрямок людської діяльності, постійний саморозвиток та вдосконалення самої особистості, а соціальні умови цієї діяльності «одягають» її у відповідну форму і надають їй конкретного специфічного змісту.

Забезпечення соціальної безпеки значною мірою зумовить характер внутрішніх рушійних сил та загальний напрямок людської діяльності, а становлення соціального партнерства створює соціальні умови для формування солідарності та поступального розвитку.

Опитування свідчить про наявність у багатьох молодих українців (64%),

що здобувають освіту, намірів емігрувати до інших країн. Таку тенденцію можемо простежити починаючи вже з першого року навчання. З кожним наступним роком навчання все більше студентів прагнуть виїхати з України,

шукаючи можливості для реалізації себе в обраній професії, адже на батьківщині молодому спеціалісту складно знайти роботу за фахом.

Найбільше із осіб, охочих виїхати, прагнуть потрапити до Німеччини (44%), США (24%), Франції (14%), Великобританії (14%). Серед інших країн названі Польща, Данія, Китай, Сінгапур. Повернутись на батьківщину планує лише 36% із тих опитаних, які хочуть виїхати.

Найпоширенішим мотивом міграції серед опитаних є покращення свого матеріального становища (42%). Інші потенційні інтелектуальні мігранти прагнуть удосконалити свої професійні навички (16%) та реалізувати свої мрії (14%). Водночас 76% опитаних вважає, що від'їзд висококваліфікованих фахівців є небезпечним для України. Це дослідження не може відобразити проблему загалом, але воно наглядно підтверджує тенденцію до еміграції молодих спеціалістів.

На сьогодні політика України у сфері інтелектуальної міграції є фрагментарною і являє собою набір розрізнених заходів, практично не об'єднаних єдиним задумом, цілями та завданнями. Крім того, вона не оформлена концептуально, організаційно і нормативно. Наразі неможливо закрити можливості виїзду висококваліфікованих фахівців за кордон, пояснюючи це необхідністю дотримання національних інтересів. Тому держава повинна комплексно підходити до регулювання процесу відтоку інтелектуального капіталу, створити належні умови для плідної дослідницької діяльності насамперед найбільш обдарованої частини вчених, а також розробити і запровадити механізм повернення мігрантів на батьківщину, тобто перетворити незворотну еміграцію у тимчасову [66, с. 76].

У зв'язку з цим необхідно застосувати заходи як для стримування виїзду молодих науковців за кордон, так і для повернення їх із-за кордону. Перш за все важливо змінити ставлення держави до науки, що дозволить спрямувати зусилля на пошук шляхів підняття рівня її фінансування до європейських стандартів, а відповідно: підвищення престижу і зарплати науковців, покращення рівня їх життя та соціальної захищеності; поліпшення матеріально-технічного

забезпечення науки; забезпечення науковців сучасним устаткуванням та матеріалами для досліджень; створення привабливих умов роботи; надання всіх можливостей для реалізації творчого потенціалу вчених.

Одним із напрямків вирішення проблеми «відпливу умів» може бути підвищення кваліфікації та набуття досвіду вітчизняними фахівцями за кордоном, але з наступним поверненням у країну. З метою уникнення деградації майбутнього покоління слід розширювати співпрацю з ученими, які працюють за кордоном. «Відплив умів» має бути не збитковим, а прибутковим для держави, принаймні самоокупним.

Таким чином, витративши значні кошти на підготовку вчених і спеціалістів, країна-донор втрачає переважну їх кількість, що знижує рівень її національної безпеки. Еміграція висококваліфікованої робочої сили за межі України є однією з основних не тільки потенційних, а й реальних загроз у науково-технологічній сфері національної безпеки, оскільки параметри кадрового потенціалу науки і освіти визначальним чином впливають на темпи соціально-економічного розвитку, міжнародну конкурентоспроможність країни та її позиції на світовому ринку.

«Відплив умів» наносить значні економічні, соціально-культурні та політичні збитки державі, стримує інноваційний розвиток економіки, призводить до занепаду вітчизняної науки та відсутності висококваліфікованих кадрів, що зможуть стати провідними спеціалістами у сфері управління та виробництва. Вирішення проблеми «відпливу умів» на сучасному етапі економічного розвитку України вимагає активного формування мотивації і створення умов для залучення молоді до наукової діяльності, що потребує збільшення фінансування, розвитку новітніх галузей, створення нових технологічних центрів, посилення участі державних структур в організації та регулюванні міграційних потоків із країни.

3.2. Наслідки інтелектуальної міграції для національної безпеки та економіки

Як вже було зазначено у попередньому підрозділі, поняття «безпека» трактується вітчизняною та зарубіжною наукою різноманітно. Сам термін «безпека» є узагальнюючим та багатоплановим, тому що він охоплює безпеку особистості, держави та суспільства, може поділитися на національну, регіональну та глобальну безпеку, а в соціальному плані може зачіпати політичну, інформаційну, військову, екологічну, економічну та інші види безпеки. З них саме економічна безпека стала найбільш актуальною після системної кризи, що спалахнула у 2008 р. і вдарила як по розвиненим, так і по країнах, що розвиваються.

Безумовно, стійкий та поступальний розвиток національної економічної системи нерозривно пов'язаний з економічною безпекою країни. Економічна безпека держави у сучасних умовах стає однією з головних проблем сучасного соціального буття, що висувають на порядок денний цілий комплекс питань, що вимагають пильної уваги та ретельного вивчення спеціалістами різного профілю: філософами, політологами, юристами, соціологами, економістами, демографами.

В даний час сформувалася досить ґрунтовна та об'ємна база відповідних спеціальних знань, заснована на науково-теоретичних та прикладних дослідженнях. Серед головних відмінних характеристик економічної безпеки можна виділити такі:

- 1) економічна безпека належить до найважливіших національних пріоритетів;
- 2) економічна безпека тісно пов'язана з геополітичною стратегією та інституційними аспектами країни;
- 3) економічна безпека є характеристикою економічної системи, що визначає її незалежність, стабільність і стійкість, здатність до динамічного та послідовного розвитку;

4) критерієм економічної безпеки є доброякісний стан економічних процесів у певний час;

5) індикатором рівня економічної безпеки виступає система показників, що мають кількісний вираз;

6) економічна безпека визначається ефективністю економіки та має підтримуватися усіма її ланками;

7) ефективність схеми забезпечення економічної безпеки держави пов'язана з рівнем ризиків, які мають диспропорції в економічній системі [6, с. 7].

Допільно розглянути питання про сучасну концепцію економічної безпеки і наскільки правомірно можна вважати економічну безпеку головним фактором стійкого та динамічного розвитку економіки, її конкурентоспроможності та ефективності на внутрішньому та зовнішньому ринках.

Економічна безпека – це один із елементів національної безпеки країни, який визначає виробничо-технічний та промисловий компоненти комплексної безпеки. Існує велика кількість визначень, що розкривають економічну безпеку.

Термін «економічна безпека» виник за часів Великої депресії у США у 30-х рр. XX ст. Пізніше він почав використовуватись як найважливіший індикатор незалежності держави. Переходом до концепції, у якій економічна безпека розглядається як результат самостійності держави та незалежності від домінуючих економік інших, більш розвинених країн, характеризувалися 70-ті рр. XX ст.

Існуючі трактування терміну «економічна безпека» можуть розглядатися за схожими ознаками, які об'єднують їх у відповідні групи за рівнем економічної безпеки.

Результати аналізу визначень економічної безпеки, які наведені у науковій літературі дозволяють виявити шість напрямів розгляду економічної безпеки:

- 1) як умови реалізації державних інтересів;
- 2) як умови стійкості економічного розвитку;
- 3) як економічний вимір міжнародної безпеки;

4) як умови припинення нелегальних видів економічної діяльності;

5) як проблеми конкурентоспроможності;

6) як проблем доступу до ринків сировини та збуту [14, с. 9].

Єдина концепція економічної безпеки може бути створена на основі синтезу всіх цих визначень, в якій відправною точкою виступатиме економічна загроза – сукупність умов та факторів, що створюють небезпеку в економічній сфері країни.

Економічні загрози класифікуються за трьома видами:

1) загрози, що визначаються здатністю господарського механізму коригувати економічні процеси та залежні від зрілості економічної системи;

2) загрози, що визначаються змінними умовами розвитку економічної системи;

3) загрози, що визначаються рівнем інтегрованості регіональних ринків.

Таким чином, економічна безпека має розглядатися у наступних аспектах: визначення можливих економічних загроз для економічної системи країни; розробка механізму протидії негативним впливам на економічну систему; інституційне забезпечення стабільного стану економічної системи.

Постійна адаптація національної економічної системи до зовнішньої ситуації, що змінюється, викликає необхідність розгляду економічної безпеки з точки зору динамічності процесу.

Розглядаючи особливості тлумачення сутності терміну «економічна безпека», слід зазначити, що її зміст, сутність та структура окремих складових безпосередньо пов'язані з особливостями моделей ринкової та адміністративно-планової економіки.

У сучасних умовах економічна безпека країни має формуватися відповідно до темпів розвитку економічних процесів, що є актуальним та необхідним, оскільки саме нинішня економічна безпека держави визначає майбутній розвиток усієї економічної системи.

Економічна безпека потребує постійного вивчення у сфері концентрації зусиль та ресурсів, визначення точних пріоритетів економічної політики держави, які забезпечать стабільний економічний розвиток країни.

Концепція економічної безпеки у світовій науці поки що не має єдиного загальновизнаного статусу через надзвичайно велике різноманіття підходів.

Основні заходи щодо економічної безпеки розробляються у різних країнах і виходять із розуміння сутності та конкретних складових національної економічної безпеки таких країн, як Франція, Німеччина, Японія та ін.

Саме поняття «економічна безпека» лежить у певній прикордонній галузі між політологією, економічною наукою та теорією міжнародних відносин.

Основою для розробки державних програмних документів стануть підходи, які домінують у певній країні.

Трансформація загроз безпеці особистості, суспільства і держави неминуче призводить до зміни небезпек в економічній сфері і, отже, впливає зміст поняття «економічна безпека». Таким чином, захищеність економіки будь-якої країни сучасної епохи безпосередньо пов'язані з поняттям комплексної безпеки. Однак у розумінні поняття, що розглядається, не всі дослідники є одноставними.

Сучасний етап розвитку теорії економічної безпеки рясніє різними трактуваннями та визначеннями понять у досліджуваній галузі. Накопичений досвід у визначенні економічної безпеки неодноразово спонукав дослідників до систематизації наявних дефініцій. Зокрема виділяється два протилежні підходи до визначення категорії «економічна безпека» [29, с. 125].

Перший підхід – це розширене тлумачення поняття, коли вчені намагаються включити до нього не лише компоненти власне економічної безпеки, але й особливі фактори, а також умови, що її забезпечують. Другий підхід полягає у визначенні гранично компактного переліку компонентів, що характеризують напрями основних загроз економічній безпеці. Цей підхід виходить із розуміння безпеки як стану захищеності життєво важливих інтересів, зокрема – економічних інтересів.

Систематизувати різні підходи до розуміння досліджуваного поняття можна наступним чином.

1. За змістом поняття «економічна безпека» представлене як:

– стан: важливих інтересів соціуму та його структур; національної економіки; економіки та економічних систем; інститутів влади; народного та національного господарства; захищеності всіх суб'єктів соціально-економічної структури країни;

– захищеність: життєво важливих інтересів особистості, суспільства, держави, національних, державних інтересів у економічній сфері, економічних відносин;

– сукупність: умов і факторів;

– здатність: економіки та національної економіки;

– якісна характеристика: економічної системи;

– режим: функціонування держави.

2. За об'єктом економічної безпеки виділяються такі підходи:

– життєво важливі інтереси: економічні, в економічній сфері та без вказівки галузі життєдіяльності суспільства;

– національні інтереси: в економічній сфері та без вказівки галузі

життєдіяльності суспільства;

– умови та фактори: економічні, політичні та правові, а також без зазначення галузі життєдіяльності суспільства.

У вітчизняних дослідженнях життєво важливі інтереси найчастіше ототожнюються із національними інтересами.

3. За цільовою функцією підходи групуються наступним чином:

– визначення можливості: економічної системи підтримувати нормальні умови життєдіяльності населення; послідовної реалізації суспільних потреб та прогресивного розвитку економічного потенціалу;

– забезпечення: підвищення рівня добробуту, здійснення економічного суверенітету, збільшення економічного потенціалу, підвищення якості життя, незалежності економіки, виробництва максимальної кількості економічних

ресурсів, ефективного задоволення суспільних потреб, гарантованого захисту національних інтересів, сталого розвитку, економічної незалежності, інтересів та законних прав, високої якості задоволення, захисту економічних інтересів, необхідного рівня національної безпеки;

– підтримка: рівня легальних доходів, необхідного рівня національної безпеки, належного рівня конкурентоспроможності;

– створення відповідних умов.

4. За ідентифікацією негативних впливів визначення економічної безпеки

поділяються на такі групи:

– загрози: зовнішні та внутрішні;

– небезпеки та загрози;

– несприятливі умови розвитку внутрішніх та зовнішніх процесів;

– фактори: зовнішні, внутрішні, непередбачувані;

– без вказівки негативних впливів [57, с. 42].

Різні негативні впливи пов'язані з актуальними в економіці та політології проблемою соціальних та індивідуальних загроз та ризиків. Дійсно, одними з найважливіших категорій, які потребують постійного обліку та корекції застосування інститутів та механізмів забезпечення економічної безпеки, є

виклики, ризики та загрози.

На сучасному етапі «виклики» («challenge») – це небезпеки для економіки країн, всієї світової економіки, що мають загальний характер, пов'язані з появою нових економічних, політичних, соціологічних та інших факторів у конкретному регіоні та (або) світовому господарстві, до яких населенню, державі, групі держав необхідно пристосуватись і які потенційно чи реально можуть вплинути на можливість нормального відтворення суспільного продукту, стабільність міжнародних, а також регіональних, економічних відносин, стійкість світових, у тому числі регіональних, господарських систем.

На відміну від викликів, «загрози» в економічній сфері завжди мають конкретний характер, мають чітко визначене джерело, вимагають негайного реагування шляхом застосування макроекономічних, правоохоронних,

військово-економічних, політичних та інших узгоджених заходів. Загроза завжди конкретна і має у змісті створення цілеспрямованої небезпеки ворожого характеру.

Ризик визначається як небезпека, можливість збитку або шкоди, можливість небезпеки або дія на удачу в надії на щасливий результат. Ризик безпосередньо пов'язаний з управлінням і знаходиться у прямій залежності від ефективності та обґрунтованості прийнятих управлінських рішень. З

економічного погляду ризик є можливістю здійснення події, яка може спричинити три основні економічні результати: негативний (збиток); нульовий (відсутність передбачуваного прибутку); позитивний (прибуток). Ризик завжди пов'язаний з подоланням невизначеності у ситуації неминучого вибору, в процесі якої є можливість кількісно та якісно оцінити ймовірність досягнення передбачуваного результату, невдачі та відхилення від мети [67, с. 398].

Ризик залежить від соціальних, політичних та правових факторів. Він присутній там, де існує неповна або недостовірна інформація про поточний стан самого господарюючого суб'єкта та його довкілля. Вієні-економісти делять ризику на чисті, спекулятивні, комерційні, які, своєю чергою, за структурною ознакою поділяються на майнові, виробничі, торгові, фінансові. Є досить велика кількість класифікацій ризиків, але всі вони відображають саме економічну природу розглянутого явища та впливають на стабільність розвитку економічного суб'єкта, його стійкість.

Економічна безпека є багатокомпонентним та динамічним поняттям, тому виникає необхідність її дослідження з позиції різних підходів. Синтез різних підходів до наведеного поняття має враховувати ключові аспекти, які зустрічаються у всіх визначеннях цієї категорії, а саме поняття інтересів та загроз у економічній сфері. При дослідженні проблеми економічної безпеки держави необхідний комплексний та повний облік згаданих категорій.

Економічна сфера є підсистемою суспільства, що відповідає за виробництво, розподіл, обмін та споживання матеріальних благ та послуг, необхідних для життєдіяльності осіб. Для організації економічної сфери велике

значення набуває співвідношення інтересів та загроз, а також засобів економічної діяльності.

Інтересами в економічній сфері є насамперед створення матеріальних умов для забезпечення життєдіяльності суспільства за рахунок інтенсифікації економіки. Отже, джерелом виникнення інтересів в економічній сфері виступають індивіди, а самі інтереси перетворюються на приватні. Загрозами для економічної безпеки держави виступають ті шоківі стани, які негативно впливатимуть на процеси економічного зростання з урахуванням вимог соціального середовища.

Об'єктом економічних загроз має виступати відповідна економічна система національних держав, яка є сукупністю елементів. Допільно застосувати підхід, орієнтований на досягнення відповідності між елементами економічної безпеки. У цьому випадку категорія повинна вивчатися як результат взаємодії економічних загроз для економічної системи та механізму нейтралізації цих загроз за допомогою ринкових сил, а також державного втручання.

Економічна безпека визначатиметься взаємозв'язками між елементами економічної системи та економічними загрозами. У разі виникнення економічної загрози для будь-якого з елементів економічної системи автоматично виникає протидія інституційного нормативно-правового та організаційно-економічного характеру, спрямовані на її нейтралізацію.

Застосування системного підходу для вивчення економічної безпеки дозволило визначити відповідність між окремими елементами. Для розкриття сутності економічної безпеки як категорії слід застосувати метод структурного аналізу, який дозволить оцінити її зміст. Для проведення структурного аналізу економічної безпеки як системної сукупності зв'язків між окремими її елементами необхідно визначити взаємозв'язок між основними її категоріями та узагальненими показниками їх впливу на ефективність всієї економічної системи.

Метою економічної безпеки має бути гомеостазис економічної системи, який досягається шляхом впливу органів управління економічною системою, а

також за рахунок оптимізації рівня відкритості та активності економічних процесів. Орган адміністрування економічною системою визначає економічні пріоритети розвитку та формує механізм захисту національної економіки від можливих економічних загроз [24, с. 207].

Виникнення економічних загроз, своєю чергою, пов'язано з переформатуванням економічних інтересів держави, ключовими факторами конкурентоспроможності економічної системи (інфраструктура, технологічний розвиток, ринок праці, географічне положення та політичний режим держави) та впливає на активність економічних процесів.

Враховуючи особливості економічної безпеки, адміністрування нею має будуватися не тільки на використанні адміністративно-регулюючих заходів, а й на ринкових механізмів, комплексний вплив яких дозволить досягти стійкості та стабільності національної економіки.

Таким чином, аналіз сучасних зарубіжних та вітчизняних наукових джерел дозволив класифікувати підходи різних авторів щодо сутності та ознак економічної безпеки: як процес задоволення потреб; з погляду захисту національних інтересів держави, суб'єктів господарювання, індивідів; як стан об'єкта, системи; як умова стабільного, сталого розвитку; як властивості елементів системи; як система запобігання загрози шкоди; як прояв системи заходів безпеки, з погляду економічної стійкості та незалежності країни; як сукупність умов та факторів; як динамічний розвиток елементів системи.

Процеси поступової лібералізації господарських відносин, які проводяться нині у вітчизняному національному господарстві актуалізують серед інших проблему економічної безпеки регіонів та держави загалом. Ця проблема – одна із складових комплексу проблем національної безпеки держави та її важливість обумовлюється тим фактом, що експансії нового тисячоліття матимуть економічний характер не лише у зв'язку з причинами свого виникнення, а й за своїми методами.

Актуальність цієї проблеми для України зумовлена тим, що період перетворень національного господарства, що затягнувся, не дозволяє

забезпечити безпеку держави на належному рівні. На перший план виходить завдання вже не постановки самого питання про економічну безпеку, але підтримки цього напрямку, формування відповідної наукової та методологічної бази. Забезпечення достатнього рівня економічної безпеки слугує основою для ефективного функціонування національного господарства, підводячи міцну економічну основу під національний суверенітет. Забезпечення національної безпеки держави неможливе без стійко функціонуючої, здатної відобразити різнопланові внутрішні та зовнішні загрози економіки. В рамках нові парадигми економічну безпеку слід розглядати як домінуючу характеристику соціоекономічної системи, що визначає її здатність підтримувати нормальні умови життєдіяльності населення, стійке забезпечення ресурсами розвитку національного господарства, а також послідовну реалізацію національно-державних інтересів [1, с. 20].

Якщо узагальнити вже наявні визначення, можна зробити висновок, що безпечним вважатиметься стан системи, що характеризується динамічною рівновагою. Тобто економічна безпека – це стан економіки, за якого забезпечується досить високе та стійке економічне зростання; ефективне задоволення економічних потреб; контроль держави за рухом та використанням національних ресурсів; захист економічних інтересів країни на національному та міжнародному рівнях. Вона є складовою національної безпеки, її фундаментом та матеріальною основою. Об'єктом економічної безпеки виступає як економічна система, взята загалом, так і її складові елементи: природні багатства, виробничі та невиробничі фонди, нерухомість, фінансові ресурси, людські ресурси, господарські структури, сім'я, особистість. Крім того, якщо трактувати національне господарство як систему «ризик – дохід», то економічна безпека відображає рівень ризику. Система економічної безпеки держави має передбачати управління ризиком як комплекс заходів щодо запобігання можливим критичним ситуаціям.

Економічна безпека країни розпадається на низку напрямків, які включають демографічну, екологічну, продовольчу, військову та інші види безпеки.

Демографічна безпека – це один із найважливіших напрямів економічної безпеки. Демографічна ситуація дозволяє визначити наявність трудових ресурсів, їх склад та можливості, як у поточному періоді, так і на перспективу. Вона також дозволяє визначити, які кошти необхідно витратити, і які заходи слід провести, щоб створити необхідну державі демографічну ситуацію, як забезпечити економічну безпеку населенню країни та запобігти демографічній експансії інших народів. Всі ці (як і деякі інші) проблеми якісно та кількісно визначаються під час розгляду питань демографічної безпеки.

Військова безпека – один із найдорожчих для національного господарства країни напрямів економічної безпеки. Надлишкові витрати з цього напрямку призводять до зубожіння населення, скорочення витрат на соціальні потреби, що створює загрозу внутрішній стабільності держави. У той же час, зниження витрат на цей напрямок призводить до зниження рівня загальної безпеки держави, до негативних змін у її становищі у світі, призводить до зростання внутрішньої нестабільності. Тому уряд має виважено підходити до вирішення цієї проблеми, обґрунтовуючи свої рішення відповідними розрахунками та міркуваннями.

Ресурсна безпека – це найбільш вразливий напрямок економічної безпеки. У світі мало країн, які здатні повністю забезпечити своє існування за рахунок власних ресурсів. Тому контроль над ресурсами є основною причиною виникнення конфліктів та протистоянь. Відсутність чи недостатня забезпеченість ресурсами спричиняє великі збитки для економіки держави.

Енергетична безпека – це один із основоположних напрямів збереження економічної безпеки держави; різновид ресурсної безпеки. Науково-технічна революція призвела до збільшення обсягів використання енергоносіїв, яких потребують як виробництво, так і життєдіяльність окремих індивідів. Обмеженість видобутку призвела до підвищення ціни та значущості енергоносіїв, які є особливо болючими для молодих та економічно слабких

держав. Цей вид безпеки (а відсутність достатньої кількості енергоносіїв створює дуже небезпечне становище) зараз має дуже велике значення для нашої держави через те, що внутрішній видобуток енергоносіїв не задовольняє потреби національної економіки.

Фінансово-грошова безпека – різновид безпеки, що має вплив на всі галузі економіки держави. Оскільки гроші є еквівалентом вартості будь-яких товарів (послуг), є чинником, здатним дестабілізувати економічне становище країни. Гроші – це не тільки паперові або монетні знаки обміну, купівлі чи продажу, але й безготівкові перекази та цінні папери (акції, векселі, сертифікати, облігації тощо), що визначають фінансовий стан держави. Велике значення має розвиненість банківської системи країни, що забезпечує здійснення всіх операцій з обігу грошей та цінних паперів. Саме банки здатні стабілізувати чи дестабілізувати фінансове становище держави [40, с. 58].

Названими напрямками забезпечення економічної безпеки держави не досягається і не обмежується. Але загалом усі перелічені напрямки є найбільш значущими і саме ці напрями мають бути пріоритетними в умовах становлення національної системи економічної безпеки.

Основними постачальниками інтелектуальних мігрантів у США є Китай і Індія. Для інших країн географічний розподіл постачальників має свої особливості, що обумовлено географічною близькістю і наявністю спільних історичних, культурних і мовних коренів. Відзначається значний внесок винахідників-іммігрантів у технічний прогрес приймаючих країн. Дані про винахідників свідчать на користь більшої результативності діяльності емігрантів порівняно з їхніми співвітчизниками, які залишилися на батьківщині. Для кращого розуміння економічних наслідків відтоку винахідників можна розглянути показники результативності осіб, які виїхали за межі країни, і тих, хто залишився на батьківщині. Зокрема, можна зіставити середню кількість посилань, отриманих патентами «винахідників, які залишилися на батьківщині», і середню кількість посилань, отриманих патентами винахідників-емігрантів з цих же країн. Для більшості країн результати підтверджують, що в середньому

винахідники-емігранти отримують більше посилань, ніж їхні співгромадяни, які залишилися на батьківщині.

Дослідження Національного бюро економічних досліджень США показало, що «витік умів» нині відбувається не тільки тому, що у бідних країнах низький рівень життя, але й тому, що у фахівців з'явилося достатньо коштів для того, щоб фінансувати свій переїзд у багаті країни.

Визнана у світі наукова школа кібернетики заснована академіком В. Глушковим, і досі дає високі результати. За її представниками (не тільки з НАН України, а й навчальних закладів), найбільш компетентними спеціалістами,

повноють провідні фірми світу. За словами керівника компанії Microsoft Стіва Балмера, з 90 тис. працівників компанії 500 є працівниками Київської політехніки, причому 50 працюють у Києві, а 450 – у Каліфорнії, у Кремнієвій долині. Щорічний відтік за кордон фахівців у галузі комп'ютерних технологій становить від 2,5 до 6 тис. осіб, а матеріальні втрати держави від цього щороку складають від 37,5 до 90 млн грн. За оцінками Європейської бізнес-асоціації

(European Business Association), з урахуванням перспектив переходу України на новітні технології у промисловості та бізнесі, потреба України в ІТ-спеціалістах у 2015 р. досягнула 168,5 тис., з них 106 тис. в ІТ-експорті, 62,5 тис. на

внутрішньому ринку. Отже, брак спеціалістів на найближчі п'ять років може сягнути понад 50,0 тис. осіб [66, с. 76].

Річний приріст має складати 8-10 тис. спеціалістів у рік. За даними Державної служби статистики України, серед сотень учених, які виїхали за останні п'ять років з України на постійне місце проживання за кордон, найбільше було фахівців-біологів, фізиків і математиків. Більшість учених, які покинули Україну, становили фахівці з біологічних (56), фізико-математичних (38) і медичних (30) наук. Водночас Україну покинули тільки по одному вченому з таких галузей, як геологія, ветеринарна медицина, філософія, національна безпека і політика.

Найчастіше на постійне місце проживання виїжджали чоловіки – 118 осіб (жінок виїхало 87), у віці 30-40 років – 88 осіб за останні п'ять років. Набагато

менше осіб виїхали у віці до 30 років (11) і старше 70 років (8). Тільки за офіційними даними з 1996 по 2011 рр. з України на постійне місце проживання за кордон виїхали 1622 учених, найбільше виїжджали в США, Німеччину і рф. За останні 20 років кількість українських учених скоротилася втричі.

Нещодавно впливова організація Emigration International (EI), що спеціалізується на моніторингу відтоку населення, оприлюднила цікаві статистичні дані. Виявляється, що, попри світову фінансову кризу і проблему безробіття в ЄС, все більше українців виїжджають на постійну роботу за кордон.

Причому, як показує аналіз, країну залишають здебільшого «білі комірці». Так,

за останні п'ять років постійне місце проживання, громадянство і роботу змінили понад 100 тис. представників найбільш кваліфікованих професій. На думку аналітиків, у цій ситуації слід говорити не тільки про демографічний, а й моральний колапс, який найближчим часом може охопити Україну. Найбільше

високкокваліфікованих спеціалістів з України наразі осіли в США, Канаді, Німеччині та Аргентині. Причому практично всі вони, підтвердивши дипломи, працюють за фахом.

Проблемним питанням є «патентна міграція» з України, коли значна частина потенційно значимих винаходів, створених українськими винахідниками, заявляються напряму в патентні відомства зарубіжних країн без подання попередньо заявки в патентне відомство України й отримання відповідного дозволу.

Продовжується неконтрольована передача за кордон наукових і конструкторських розробок, витік з України вітчизняних заявок на перспективні винаходи. Рівень «патентів-втікачів» складає 10-12% від щорічного обсягу патентування. Спостерігається тенденція до його зростання. Найбільш активними секторами патентної міграції є медичні препарати, ІТ-технології

(системи та обладнання), фармакологія. За географією патентна міграція розподіляється таким чином: США (11%), Південна Корея (9%), Тайвань (3%), Німеччина (2%) [66, с. 77].

Таким чином, надзвичайно важливою складовою сталою економічного розвитку в XXI ст. є розробка організаційно-економічного механізму, спрямованого на мобілізацію людських і фінансових ресурсів у науково-технічну сферу.

Висновки до 3 розділу

Таким чином, економічна безпека – це стан економіки, за якого забезпечується досить високе та стійке економічне зростання; ефективне задоволення економічних потреб; контроль держави за рухом та використанням національних ресурсів; захист економічних інтересів країни на національному та міжнародному рівнях. Вона є складовою національної безпеки, її фундаментом та матеріальною основою. Аналіз сучасних зарубіжних та вітчизняних наукових джерел дозволив класифікувати підходи різних авторів щодо сутності та ознак економічної безпеки: як процес задоволення потреб, з погляду захисту національних інтересів держави, суб'єктів господарювання, індивідів; як стан об'єкта, системи; як умова стабільного, сталого розвитку; як властивості елементів системи; як система запобігання заподіяння шкоди; як прояв системи заходів безпеки; з погляду економічної стійкості та незалежності країни; як сукупність умов та факторів; як динамічний розвиток елементів системи.

«Відплив умів» наносить значні економічні, соціально-культурні та політичні збитки державі, стримує інноваційний розвиток економіки, призводить до занепаду вітчизняної науки та відсутності висококваліфікованих кадрів, що зможуть стати провідними спеціалістами у сфері управління та виробництва. Вирішення проблеми «відпливу умів» на сучасному етапі економічного розвитку України вимагає активного формування мотивації і створення умов для залучення молоді до наукової діяльності, що потребує збільшення фінансування, розвитку новітніх галузей, створення нових технологічних центрів, посилення участі державних структур в організації та регулюванні міграційних потоків із країни.

ВИСНОВКИ

НУБІП України

Таким чином, на основі аналізу навчальної та наукової літератури встановлено причини та наслідки інтелектуальної міграції в сучасному світі та зроблено такі основні висновки:

НУБІП України

1. Згідно зі сформованими уявленнями, інтелектуальна міграція є одним із напрямів глобальних міграційних процесів. Такій характеристиці в принципі не суперечить й інший підхід, який визначає інтелектуальну міграцію як один із найважливіших типів транскордонних переміщень населення і, отже, від самого

НУБІП України

початку акцентує її значущість порівняно з іншими соціальними компонентами міграційних потоків. При цьому демографи і соціологи часто вказують, що інтелектуальній міграції властивий циклічний розвиток, який так само нерівномірно відбивається на суспільному і політичному осмисленні міграційного феномена.

НУБІП України

2. Інтелектуальна міграція, що передбачає переміщення висококваліфікованих фахівців, насамперед у галузі науки та вищої освіти, може бути як внутрішньою, так і зовнішньою. Внутрішня інтелектуальна міграція пов'язана з тим, що основні наукові та освітні центри стягують до себе провідних

НУБІП України

фахівців. Зазвичай такі центри розосереджені по країні, тобто знаходяться поза межами столиць і найбільших міст (наприклад, Силіконова долина в США).

НУБІП України

Міжнародна інтелектуальна міграція передбачає переїзд з однієї держави в іншу. Міжнародні міграційні процеси спостерігалися протягом усього історичного періоду. Відмінності в умовах життя населення різних країн,

НУБІП України

конфлікти, брак ресурсів породжували міграційні потоки. Однак їхні піки завжди припадали на певні моменти політичного розвитку світу. Війни, конфлікти завжди супроводжувалися великими переміщеннями людей.

НУБІП України

Інтелектуальна міграція, маючи цілу низку спільних моментів з іншими видами міграцій в епоху глобалізації, має специфічні особливості. По-перше, інтелектуальні мігранти, як правило, володіють кращою інформацією про місце майбутньої роботи. Для них характерний зважений вибір місця майбутньої

роботи. По-друге, для цієї категорії мігрантів (принаймні, значної їх частини) типові заздалегідь встановлені зв'язки з колегами через мережу Інтернет і як результат особистих зустрічей. Якщо йдеться про академічну сферу, то відомі публікації, доповіді на конференції того, хто приїжджає, а для нього – роботи своїх майбутніх колег.

По-третє, інтелектуальні мігранти більшою мірою, ніж інші категорії мігрантів «включаються» в коло відносин країни перебування, і при цьому підтримують колишні відносини. Частково це пов'язано з тим, що їхні доходи вищі за середні доходи в середовищі мігрантів. У результаті вони мають

можливість частіше відвідувати батьківщину, спілкуватися телефоном, через мережу Інтернет. Інша причина підтримання зв'язків із країною виїзду – це розвиток сучасних технологій, які значно полегшують цей процес.

По-четверте, конфлікти, які непоодинокі з мігрантами і в мігрантському середовищі, найменшою мірою зачіпають інтелектуальну міграцію. Високий рівень освіти, знання мови тощо дає змогу інтелектуальним мігрантам легше інтегруватися в новому середовищі, уникати кримінальних зон і конфліктів.

3. Нині переважає підхід, який вказує, що інтелектуальна міграція зумовлена тими самими чинниками, що й міграція некваліфікованої робочої сили. Головну роль серед них відіграють відмінності економічного і соціального розвитку країн та якості життя працюючого населення. Поряд з економічною мотивацією не останньою чергою враховуються і чинники політичної стабільності, існування надійних гарантій дотримання прав особистості, причому вони привертають порівняно більшу увагу кваліфікованих фахівців, ніж звичайних трудових мігрантів. Водночас необхідно зазначити, що напрямки потоку фахівців опосередковані не тільки цілком очевидними матеріальними, а й іншими об'єктивними причинами.

4. Сьогодні ЄС нарівні зі США – один із регіонів, куди постійно спрямовуються значні потоки мігрантів. Кожен третій мігрант у світі живе в одній із європейських країн, 27 з яких входять до складу ЄС. На ЄС припадає

97% усіх мігрантів, які легально проживають у ЄС. Уже не перший рік він працює над створенням спільної трудової міграційної політики.

Інтелектуальна міграція підпорядковується загальносвітовим законам, зокрема – відомому закону попиту та пропозиції. Ідеться про офіційну статистику як результат соціологічного опитування: мотивами від'їзду стають економічно вищі заробітні плати та неможливість реалізувати себе в конкретній країні повною мірою. Крім усього іншого, значущим стає формування відповідного рівня технічних і технологічних засобів, що дає підвищену соціальну мобільність для окремої людини і всього суспільства в цілому. Слід

зауважити, що найбільша мобільність характерна радше для фахівців у галузі природничо-наукового профілю (математики, фізики, біології, медицини, програмісти та деякі інші фахівці).

5. Однією з форм вираження представленого процесу є трансміграція висококваліфікованого персоналу в різні регіони світу. Як приклад можна проаналізувати ситуацію з міграцією в ЄС, в якому реалізується ідея високої конкуренції між кваліфікованими фахівцями. Деякі вчені вважають, що представлена тенденція ґрунтується на формуванні та просуванні Болонської системи освіти, що включає в себе єдині стандарти отримання компетенцій.

Європейська комісія підкреслює необхідність диференційованого і цільового підходу в галузі залучення іноземної робочої сили з огляду на прагнення ЄС до підвищення економічного потенціалу.

6. Для в'їзду на територію ЄС для інтелектуальних мігрантів визначено такі умови:

- наявність трудового договору або такого, що має юридичну силу пропозиції про прийняття на роботу з обумовленою середньорічною заробітною платою, яка б була не менше, ніж у 1,5 рази вищою за середньорічну зарплату в даній країні-члені ЄС;

- наявність чинного закордонного паспорта (або чинного подібного документа) і дозволу на перебування або національної довгострокової візи;

- наявність медичної страховки;

– документи (для певних спеціальностей), які підтверджують, що кандидат, крім освіти і кваліфікації, відповідає всім необхідним вимогам до посади.

Розмір заробітної плати кваліфікованих мігрантів, які претендують на отримання Блакитної карти, став предметом дискусії і розбіжностей між Комісією та Європарламентом. Спочатку Комісія пропонувала, щоб її величина становила не менше трикратного розміру мінімальної заробітної плати в приймаючій країні. У листопаді 2008 р. Європейським парламентом за

переважної більшості голосів було запропоновано кілька поправок до проєкту

директиви. Парламент запропонував змінити мінімальну суму заробітної плати і зробити її рівною 1,7 середньої місячної або річної оплати праці відповідно в даній країні-члені ЄС.

В остаточному варіанті директиви вона зафіксована в 1,5 від середнього рівня доходу в країні, що приймає. Зниження цього показника істотно розширює коло кваліфікованих мігрантів, які можуть претендувати на отримання Блакитної карти. Країни-члени ЄС проте можуть висувати додаткові вимоги у зв'язку з тим, що структура ринку праці в кожній окремій країні різна.

Існує й низка інших обмежувальних умов на отримання Блакитної карти.

Так, кандидат не повинен становити загрози громадському порядку з точки зору держави-члена. З метою безпеки передбачається також положення про надання кандидатом адреси свого проживання в приймаючій країні. Держави-члени

самостійно визначають кількість іноземних громадян, яких вони приймають за цією директивою. Крім того, саме держава-член ЄС вирішує, хто має подавати заявку на отримання Блакитної карти: сам іноземний громадянин або його роботодавець.

Термін розгляду заявки становить до 90 днів, а дія самої картки визначено від одного року до чотирьох років. Держави-члени ЄС має право відмовити у видачі Блакитної карти в разі, якщо держава-член, з огляду на становище на ринку праці, віддає перевагу за тією чи іншою спеціальністю громадянам ЄС або іноземним громадянам, які мають перевагу відповідно до закону Співтовариства,

або тим мігрантам, які вже є законними резидентами ЄС і проживають на його території на довгостроковій основі. Країни-члени можуть знижувати цей рівень річної заробітної плати до 1,2 рази від середнього по країні на власний розсуд для тих спеціальностей, у яких існує особливий попит на іноземну робочу силу.

Причиною анулювання дії Блакитної карти може стати нездатність іноземного громадянина забезпечити проживання собі та своїй сім'ї без соціальної допомоги, або в разі, якщо він не був працевлаштований протягом трьох місяців поспіль або більш ніж один раз за весь період дії карти. Це досить

жорстка вимога ще більше прив'язує мігранта до того трудового договору, на

підставі якого він отримав Блакитну карту. Важливо, що Директива надає власникам Блакитної карти і членам їхніх сімей певні права, що прирівнюються до прав громадян щодо умов праці, соціального захисту, пенсій, визнання дипломів, освіти та підвищення кваліфікації. Блакитна карта також дозволяє її

власникам і членам їхніх сімей багаторазовий в'їзд на територію країни-члена ЄС, що видала карту.

7. Економічна безпека – це стан економіки, за якого забезпечується досить високе та стійке економічне зростання; ефективне задоволення економічних потреб; контроль держави за рухом та використанням національних ресурсів;

захист економічних інтересів країни на національному та міжнародному рівнях.

Вона є складовою національної безпеки, її фундаментом та матеріальною основою. Аналіз сучасних зарубіжних та вітчизняних наукових джерел дозволив

класифікувати підходи різних авторів щодо сутності та ознак економічної

безпеки: як процес задоволення потреб; з погляду захисту національних інтересів

держави, суб'єктів господарювання, індивідів; як стан об'єкта, системи; як умова

стабільного, сталого розвитку; як властивості елементів системи; як система

запобігання заподіяння шкоди; як прояв системи заходів безпеки; з погляду

економічної стійкості та незалежності країни; як сукупність умов та факторів; як

динамічний розвиток елементів системи.

8. «Відплив умів» наносить значні економічні, соціально-культурні та політичні збитки державі, стримує інноваційний розвиток економіки,

призводить до занепаду вітчизняної науки та відсутності висококваліфікованих кадрів, що зможуть стати провідними спеціалістами у сфері управління та виробництва. Вирішення проблеми «відпливу умів» на сучасному етапі економічного розвитку України вимагає активного формування мотивації і створення умов для залучення молоді до наукової діяльності, що потребує збільшення фінансування, розвитку новітніх галузей, створення нових технологічних центрів, посилення участі державних структур в організації та регулюванні міграційних потоків із країни.

НУБІП України

НУБІП України

НУБІП України

НУБІП України

НУБІП України

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексеева Т. І. Інтелектуальна еміграція з України. *Причорноморські економічні студії*. 2016. Вип. 11. С. 18–21.
2. Антонов В. О. Конституційно-правові засади національної безпеки України: монографія / наук. ред. Ю. С. Шемшученко. К., 2017. 576 с.
3. Антонов В. О. Поняття та зміст системи національної безпеки. *Держава і право*. 2017. Вип. 48. С. 137–144.
4. Бадзюнь О. В. Сучасні тенденції міжнародної інтелектуальної міграції в умовах євроінтеграції. *Міжнародно-правовий захист прав трудових мігрантів в контексті сучасної міграційної політики*. 2019. С. 11–13.
5. Баженова О. В. Застосування системного підходу до аналізу економічної безпеки держави. *Вісник КНУ*. 2013. Вип. 66-67. С. 122–124.
6. Баженова О. В. Методика визначення оцінки економічної безпеки держави. *Актуальні проблеми розвитку підприємницької діяльності в Україні*. 2013. Вип. 3. С. 4–9.
7. Балабанова Г. П. Вплив світових демографічних процесів на міжнародну трудову міграцію. *Україна і світ: перспективи та стратегії розвитку*. 2018. № 1. Вип. 6. С. 188–194.
8. Балабанова Г. П. Міжнародна міграція робочої сили: переваги і виклики. *Національні економічні стратегії розвитку в глобальному середовищі: матеріали міжнародної науково-теоретичної конференції (м. Київ, 18 квітня 2018 р.)*. К., 2018. С. 37–40.
9. Балабанова Г. П. Сучасні пріоритети імміграційної політики ЄС уроки для України. *Стратегія розвитку України (економіка, соціологія, право)*. 2018. № 1. С. 123–129.
10. Бандурка О. М. Основи економічної безпеки. Харків, 2013. 236 с.
11. Бараник З. П. Інтелектуальна міграція як об'єкт статистичного дослідження. *Ефективна економіка*. 2014. № 6. С. 43–45.

12. Біла С. О. Соціально-економічні наслідки трудової міграції для країн світу. *Modern international relations: topical problems of theory and practice*. 2021. С. 138–144.

13. Білорус О. Г. Економічна система глобалізму. К., 2013. 360 с.

14. Бороденко С. М. Світові методики оцінки економічного стану держави. *Економіка. Фінанси. Право*. 2016. № 10. С. 8–9.

15. Брензович К. С. Міжнародна студентська міграція та її вплив на соціально-економічний розвиток країн. *Економіка і суспільство*. 2017. Вип. 10. С. 32–36.

16. Власюк О. С. Національна безпека України: еволюція проблем внутрішньої політики. К., 2016. 528 с.

17. Власюк О. С. Теорія і практика економічної безпеки в системі науки про економіку. К., 2016. 48 с.

18. Гайдуцький А. Роль міграційного капіталу у забезпеченні макроекономічної стабільності країни. *Фінанси України*. 2017. № 7. С. 20–34.

19. Глазов О. В. Національна безпека: сутність, ознаки, концепція та геополітичні чинники. *Політологія. Наукові праці*. 2015. Вип. 143. Т. 155. С. 42–46.

20. Глобальна та національна безпека. К., 2016. 784 с.

21. Грещова О. Вплив міграції на глобальний перерозподіл людського капіталу. *Міжнародна міграція та розвиток України в контексті європейської інтеграції*. К., 2017. С. 32–37.

22. Гуріна А. С. Основи зовнішньоекономічної діяльності. К., 2017. 242 с.

23. Демиденко О. І. Явище інтелектуальної міграції: визначення поняття та концептуальні підходи до його характеристики. *Вісник Маріупольського державного університету*. 2018. № 21. С. 135–141.

24. Економічна безпека України. Економічна теорія: макро і мікроекономіка. К., 2014. 432 с.

25. Жураковська Л. А. Тенденції освітньої міграції в контексті глобалізації економічного розвитку. *Демографія та соціальна економіка*. 2014. № 1(21). С. 233–243.

26. Зовнішня трудова міграція населення України / За ред. Е. М. Лібанової. К., 2019. 120 с.

27. Іншин М. Про основні засади державної міграційної політики України. *Правові виклики сучасності: міжнародна міграція в умовах глобалізації*: матеріали I міжнародної науково-практичної онлайн конференції. Чернівці, 2020. С. 61–63.

28. Кияшко О. М. Міжнародна міграція робочої сили та її вплив на українську економіку. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2018. Вип. 20. Ч. 2. С. 33–36.

29. Ковбич Т. К. Діджиталізація економіки в процесі становлення інформаційного суспільства. *Сучасні міжнародні відносини: актуальні проблеми теорії і практики – 2020*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 17 квітня 2020 р.). К., 2020. С. 123–127.

30. Крижевська О. Основні напрями вдосконалення державної політики у сфері вищої освіти в умовах зростання освітньої міграції. *Правові виклики сучасності: міжнародна міграція в умовах глобалізації*: матеріали I міжнародної науково-практичної онлайн-конференції. Чернівці, 2020. С. 90–93.

31. Крук С. І. Інституційний розвиток державного управління у сфері забезпечення національної безпеки України: автореф. дис. ... д-ра наук з держ. упр.: 25.00.05. Харків, 2019. 43 с.

32. Лекарь С. І. Поняття та зміст економічної безпеки. *Форум права*. 2016. № 2. С. 399–402.

33. Лучит М. В. Міжнародна міграція робочої сили: її причини та вплив на економіку. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2017. № 2. С. 237–239.

34. Майданик І. Інтелектуальна міграція в Україні у контексті міжнародної наукової співпраці. *Україна: аспекти праці*. 2019. № 5. С. 34–39.

35. Малиновська О. А. Зовнішня міграція громадян України в умовах поглиблення євроінтеграційних процесів: виклики та шляхи реагування. К., 2016. 297 с.

36. Малиновська О. А. Міграційна політика: глобальний контекст та українські реалії: монографія. К., 2018. 472 с.

37. Малиновська О. А. Міжнародна міграція в контексті модернізації суспільства. *Модернізація українського суспільства: чинники, передумови, перспективи. Серія: Економіка та підприємництво*. 2013. № 3 (72). С. 77–85.

38. Малиновська О. А. Наслідки міжнародної міграції населення України та політико-управлінські дії щодо їх врегулювання. К., 2016. 87 с.

39. Малишко В. М. Актуальні проблеми економічної безпеки в системі національної безпеки України. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2015. № 4. С. 129–133.

40. Мартиненко В. В. Еволюція теоретичних підходів до визначення понять «національна безпека» та «економічна безпека». *Концептуальні засади економічного і правового забезпечення безпеки держави в умовах євроінтеграції:*

матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса-Черкаси, 28–29 квітня 2015 р.). Одеса, 2015. С. 56–58.

41. Мирончук О. «Відплив інтелекту» як фактор конкурентоспроможності в глобалізованому світі. *Дослідження міжнародної економіки*. 2011. № 2 (67). С. 178–185.

42. Мірошніченко О. В. Визначальні функції системи національної економічної безпеки. *Науковий вісник Волинського державного університету імені Лесі Українки*. 2017. № 12. С. 8–12.

43. Мойсей В. І. Основні чинники міжнародної міграції трудових ресурсів в умовах глобалізаційних змін. *Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту*. 2016. Вип. 3 (55). С. 66–77.

44. Новицький Г. В. Теоретико-правові основи забезпечення національної безпеки України: монографія. К., 2018. 496 с.

45. Ольшневська І. П. Оцінка впливу сучасних міграційних процесів на розвиток країн. *Формування ринкової економіки*. 2014. Вип. 12. С. 171–180.

46. Орловська Ю. Аналіз формування глобального ринку кваліфікованих кадрів. *Економічний аналіз*. 2020. Вип. 10. Ч. 1. С. 309–312.

47. Островський І. А. Освітні аспекти міжнародної інтелектуальної міграції. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2019. Вип. 25. С.

42–45.

48. Побоченко Л. М. Проблеми інтелектуальної міграції з України до країн ЄС. *Національні економічні стратегії розвитку в глобальному середовищі: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 21 квітня 2020 р.)*. К., 2020. С. 32–35.

49. Полковниченко С. «Відплив умів» з України як загроза національній безпеці. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2016. № 4 (8). С. 16–22.

50. Римаренко Ю. І. Міжнародне міграційне право. К., 2017. 640 с.

51. Риндзак О. Т. Міграція і механізми її регулювання: понятійно-термінологічний дискурс. *Міграція в умовах трансформації регіональних ринків праці України: механізми регулювання*. 2019. С. 7–13.

52. Ровенчак О. Визначення та класифікації міграцій: наближення до операційних понять. *Політичний менеджмент*. 2016. № 2. С. 127–139.

53. Ромащенко Т. І. Особливості міжнародної міграції висококваліфікованих працівників в умовах глобалізації. *Проблеми і перспективи співробітництва между странами Юго-Восточной Европы в рамках ЧЭС и ГУАМ*. 2018. Т. 1. С. 339–344.

54. Росохата А. С. Окремі питання економічної безпеки: дослідження впливу змін у міграційних процесах на економічний та інноваційний розвиток

країн. *Вісник Сумського державного університету. Серія Економіка*. 2020. № 1. С. 62–74.

55. Самойленко А. О. Теоретико-методологічні аспекти інтелектуалізації міжнародного руху людських ресурсів у глобальній економіці. *Вісник ДУ*. 2014. Вип. 6. № 10/2. С. 72–79.

56. Сандугей В. В. Освітня міграція в контексті євроінтеграції вітчизняної економіки. *Східна Європа: Економіка, бізнес та управління*. 2018. Вип. 4 (15). С. 29–34.

57. Скорук О. В. Економічна безпека держави: сутність, складові елементи та проблеми забезпечення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2016. Вип. 6. Ч. 3. С. 39–42.

58. Смоляниок В. Ф. Системні засади національної безпеки України. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. 2018. № 2 (37). С. 107–126.

59. Соломко А. С. Інтелектуальна міграція як складова світових міграційних процесів. *Інформаційна культура в сучасному світі*: матеріали наукового семінару / за ред. проф. С. О. Гуткевич. К., 2015. Вип. 9. Ч. 1. С. 99–104.

60. Стеценко С. П. Економічна безпека: сутність і структура. *Інвестиції: практика та досвід*. 2013. № 24. С. 104–106.

61. Тишкун В. С. Підходи до регулювання міжнародної міграції інтелектуальної робочої сили у світовій практиці. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2015. Вип. 8. С. 86–92.

62. Хомишин І. Причини та наслідки освітніх міграцій. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: Юридичні науки. 2018. № 906. С. 109–116.

63. Хорощенко В.С. Європейські регіональні механізми регулювання міжнародної трудової міграції. *Європейський Союз та Україна: матеріали міжнародної науково-практичної конференції*. К., 2014. С. 159–165.

64. Побоченко Д. М. Оцінка основних напрямків інтелектуальної міграції під впливом інноваційного розвитку світової економіки. *Інфраструктура ризику*. 2017. № 14. С. 10–15.

65. Пуригіна О. Г. Міжнародна міграція. Д., 2019. 352 с.

66. Фогел Х. Є. Аналіз міграції висококваліфікованих кадрів і міграційної політики України. Агенція Європейських Інновацій. 213 с.

67. Шайдоров О. І. Економічна безпека в системі національної безпеки. *Університетські наукові записки*. 2017. № 4. С. 395–400.

68. Шевченко М. М. Функції та завдання системи забезпечення національної безпеки України в сучасних умовах. *Науково-інформаційний вісник Академії національної безпеки*. 2014. № 3–4. С. 14–24.